

I N H O U D S O P G A V E

Actie tegen besnijdenis FLORIS VAN DEN BERG	2	Nogmaals agnosticisme MARCEL KLEIN	17
Zelfmoord – zelfdoding – zelfeuthanasie JAN VAN DER WERFF	3	De Arabische lente THOMAS SPICKMANN <i>boekenbespreking</i>	19
Het secularisme in de Middeleeuwen FRANS VAN DONGEN	5	Notities van een lezer BERT GASENBEEK	21
Gesprek met Dick Swaab ED VELDHUIZEN	8	Traditiekamer vrijdenkers JULES BRABERS	24
Goden genoeg PAUL HOPSTER	12	Persbericht Het Humanistisch Archief	26
Schoonmakers LEON WECKE	14	Bijeenkomst DVG Groningen Marleen van der Gugten	27
De Canon van de Godsdiensthysterie JAAP VAN DEN BORN	12	Wat houdt humanisme in? HANS LOUIS KOEKOEK	28
Het verleden is geen argument ANTON VAN HOOFF	16		

Actie tegen besnijdenis

De Vrije Gedachte wil in 2012 aandacht vragen voor en actie voeren tegen (jongens)besnijdenis met name in Nederland. Op de Vrijdenkersdag op 19 mei a.s. zal dit thema nader worden toegelicht. Hieronder het standpunt van (het bestuur van) De Vrije Gedachte, dat zal dienen als leidraad van actie.

FLORIS VAN DEN BERG (1973) is filosoof, bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denktank *Center for Inquiry Low Countries*

Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte bepleit verbod op genitale besnijdenis van minderjarigen

Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is niet tegen besnijdenis (een vorm van zelfverminking), mits een goed geïnformeerde volwassene dit zelf wil. Dit is conform het liberale grondprincipe van autonomie.

Kinderen hebben het recht op lichamelijke integriteit. Het is de taak van de overheid die lichamelijke integriteit te beschermen. De Vrije Gedachte bepleit zodoende een verbod op het besnijden van kinderen *op niet-medische gronden*, zoals dat in Nederland bij jongens op religieuze gronden wordt gedaan door moslims en joden.

In punt 7 van het vrijdenkersmanifest stelt De Vrije Gedachte:

[lichamelijke integriteit] De Vrije Gedachte staat pal voor de bescherming van lichamelijke integriteit. De Vrije Gedachte is dan ook faliekant tegen besnijdenis (of andere vormen van genitale verminking), zowel van meisjes als van jongens, en benadrukt het recht op bescherming van lichamelijke integriteit. (Vrijwillige zelfversiering dan wel zelfverminking door volwassenen op basis van een weloverwogen geïnformeerde keuze is de eigen verantwoordelijkheid van het individu.)

Waarom mogen ouders voor hun zonen beslissen dat de voorhuid er voor eens en voor altijd af moet? Stel dat jouw ouders je als kind hebben laten besnijden en je zou wel een voorhuid willen hebben, wat dan? Die voorhuid krijg je nooit meer terug. Waarom wordt getolereerd dat ouders hun kinderen lichamelijk schaden? Bij discussies over dit onderwerp komen vaak de volgende 2 argumenten te berde.

Ten eerste: ‘Een besneden piemel is hygiënischer.’

Antwoord: bij regelmatig wassen is er geen enkel hygiënisch probleem; en wie dat teveel werk vindt kan bij meerderjarigheid zelf beslissen om zijn voorhuid te laten verwijderen.

Ten tweede: ‘Maar veel besneden mannen vinden het niet erg of zelfs prettig.’

Ook hiervoor geldt: laat mannen het bij meerderjarigheid zelf beslissen, dan hebben zij ook met een penis met voorhuid kunnen experimenteren.

De overheid gedooft besnijdenis van mannen (en tot op zekere hoogte zelfs vrouwenbesnijdenis) uit eerbied of respect voor religieuze en culturele waarden. Maar stel dat filatelistenverenigingen bij besnijdeniscentra zouden aankloppen voor een gekartelde voorhuid, zou dat dan ook worden gehonoreerd? Of dat een groep mensen de oorlellen van hun kinderen zou willen laten afsnijden? Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Rotterdam, Arnhem hebben een centrum waar kinderen legaal kunnen worden gemutileerd.

De primaire taak van de overheid is het beschermen van individuen, zelfs indien nodig tegen ouders. De kindbescherming treedt, als het goed is, op bij huiselijk geweld of verwaarlozing van kinderen. Waarom wordt besnijdenis – duidelijk een vorm van geweld en inbreuk op de fysieke integriteit – dan niet actief bestreden? Waarom stelt de overheid hier geen paal en perk aan? Een ander argument is dat het dan ondergronds gebeurt. Daar zou de overheid dan streng tegen moeten optreden. Een regelmatige medische controle door de GGD kan hierbij helpen. Plus een voorlichtingscampagne, en aandacht hiervoor in het onderwijs. Ook zal de overheid overtreders dienen te straffen, zowel de ouders, de besnijder, als de instellingen die besnijdenis promoten. Ouders zijn verantwoordelijk voor hun kinderen en als hun kind op minderjarige leeftijd bewust fysiek wordt geschonden dan dienen de ouders daar voor gestraft te worden.

Er is ook een culturele omslag nodig waarbij er geen respect meer is voor religieuze praktijken als besnijdenis bij minderjarigheid. Besnijdenis van minderjarigen is een mensonterende, immorele praktijk (met uitzondering van medische indicatie). Als volwassenen dat zelf willen dan is dat hun eigen keuze.

Onder het mom van religieuze tolerantie wordt de intolerantie van besnijdenis getolereerd. De Vrije Gedachte wil hier een eind aan maken.

In concreto:

1. De Vrije Gedachte bepleit een wettelijk verbod op besnijdenis van minderjarigen op niet-medische gronden.
2. De Vrije Gedachte dringt bij de KNMG (Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst) aan op een verbod op medewerking aan genitale mutilatie (inclusief jongensbesnijdenis).
3. De Vrije Gedachte vraagt joodse en islamitische organisaties, in Nederland en wereldwijd, om besnijdenis uit te stellen tot de volwassenheid.
4. De Vrije Gedachte vraagt de regering, internationaal genitale integriteit te bepleiten en dit in het buitenlands beleid te implementeren.
5. De Vrije Gedachte bepleit strafrechtelijke vervolging van:
 - a) mensen die besnijdenis uitvoeren en faciliteren,
 - b) ouders/verzorgers die hun kind laten besnijden, en het uit de ouderlijke macht zetten van deze ouders/verzorgers,
 - c) organisaties die oproepen en meewerken aan genitale mutilatie, dat wil zeggen, joodse en islamitische organisaties.
6. De Vrije Gedachte bepleit een (door de overheid geïnitieerde) voorlichtingscampagne om nieuwe gevallen van genitale besnijdenis van minderjarigen te voorkomen.
7. De Vrije Gedachte roept op tot onmiddellijke sluiting van besnijdenisklinieken. (Medische besnijdenis van minderjarigen dient in ziekenhuizen te worden uitgevoerd, nadat er door een externe arts een *second opinion* is gegeven).
8. De Vrije Gedachte roept mensen op om (jongens)besnijdenis ter discussie te stellen.

Zelfmoord – zelfdoding – zelfeuthanasie

JAN VAN DER WERFF (1939, Groningen) is gepensioneerd omroepmedewerker; sinds 1 januari 2012 hoofdredacteur van 'De Vrijdenker'

Enige tijd geleden was er op internet een discussie over de term 'zelfmoord'. Je zou niet van 'zelfmoord' moeten spreken maar van 'zelfdoding'. Ik heb zelf ook even aan die discussie meegedaan, omdat ik het niet eens was met de stelling dat het gebruik van het woord 'zelfmoord' uit den boze is. Intussen ben ik het er nog steeds niet mee eens, maar wel om een andere reden. Mijn oorspronkelijke bezwaar gaat terug naar de jaren 60 of 70, het geitenwollensokkentijdperk. In discussies op TV en in de krant werd zelfmoord niet als zodanig erkend. Ieder die zijn leven zelf beëindigde of wilde beëindigen, was eigenlijk

geestelijk in de war, wilde een 'signaal' geven, had hulp nodig, kortom: iedere zelf veroorzaakte dood was eigenlijk een ongeluk, een handeling van een psychiatrische patiënt. Mijn bezwaar tegen de term 'zelfdoding' was dat de daad van de zelfmoordenaar niet serieus werd genomen. Moord is doodslag met voorbedachten rade, een daad na kalm beraad en rustig overleg. Door die daad 'zelfdoding' te noemen, ontnem je de dader zijn waardigheid: het was een ongeluk, geen weloverwogen daad.

Intussen is de wereld veranderd en ben ik meeveranderd. Ik wijs het woord 'zelfmoord'

nog steeds niet af en ik denk de meeste mensen niet. Niemand heeft het over zelfdoding-terroristen, zelfdodingcommando's of zelfdodingaanslagen. Afgezien van de malloten die in dit verband over 'martelaren' en 'martelaarschap' spreken, wordt in dit verband door iedereen de term 'zelfmoord' gebruikt.

Wanneer iemand op een gewelddadige manier een eind aan zijn leven maakt met de bedoeling ook anderen te doden of te verwonden, is er sprake van zelfmoord. De term 'zelfmoord' heeft een ongunstige klank door het geweld dat er bij gebruikt wordt; het is een misdrijf. Dat de term 'zelfmoord' in opspraak is geraakt, wordt veroorzaakt door lieden die, meestal met een religieus motief, tegen elke vorm van vrijwillige levensbeëindiging zijn. Voor dat soort lieden staat euthanasie gelijk aan moord, en zelfeuthanasie aan zelf-

moord. Het gebruik van de termen 'moord' en 'zelfmoord' in verband met mensen die een eind aan hun leven willen (laten) maken omdat ze door ziekte of ouderdom van hun pijn verlost willen worden of gewoon levensmoe zijn, is schandalig. In die zin heb ik ook bezwaar tegen het woord 'zelfmoord', of liever gezegd, tegen het gebruik van de term zelfmoord.

Zelfdoding is een neutrale, niet-moraliserende omschrijving van de daad waarmee iemand zelf bewust een einde aan zijn of haar leven maakt. Wanneer spreek je nou van zelfmoord en wanneer van zelfdoding? Is voor een trein springen zelfmoord of zelfdoding? Ik denk dat de last die je anderen veroorzaakt het criterium hoort te zijn. De gevolgen voor nabestaanden en ooggetuigen.

Er zijn treinmachinisten die getraumatiseerd thuis zitten nadat ze, soms meerdere malen, personen onvrijwillig hebben doodgereden. Honderden passagiers verliezen een paar uur tijd. "Nou en?" zult u denken, "wat is een paar uur vertraging nou in verhouding tot iemands dood?" Maar wat dacht u van de mensen die alle resten moeten verzamelen? Een los been, een verbrijzeld hoofd, een schoen met een voet erin... Vaak worden dit soort zelfmoorden bedreven om wraak te nemen of om anderen te 'straffen'. Zoals, nog niet zolang geleden een man die zich met twee kleine kinderen op een spoorwegovergang liet doodrijden. Hij had ruzie met zijn partner gehad.

Ook andere gewelddadige vormen van zelfdoding kun je als zelfmoord beschouwen. Iemand die in een warenhuis van de hoogste verdieping naar beneden springt of van een kerktoeren. Er zijn gevallen bekend van mensen die hun leven lang verlamd zijn geraakt doordat een zelfmoordenaar bovenop een toevallige passant terecht kwam.

Er zijn ook twijfelgevallen. Ik hoorde laatst het geval van een oud-collega van me. Een rustige, sympathieke man. Hij was getrouwd. Ze hadden één zoon. Deze zoon maakte om voor mij onbekende redenen een eind aan zijn leven. De ouders waren daardoor uiteraard volkomen overstuurd. Na een paar weken kon de moeder van die jongen het niet meer aan en stapte zelf ook uit. Kort daarop maakte ook mijn oud-

collega er een einde aan. Een afschuwelijk familiedrama. Maar is hier nu sprake van zelfdoding of zelfmoord? De eigenlevensbeëindiging van de ouders zou ik zelfdoding willen noemen, een daad uit radeloosheid. Maar van die jongen weet ik het niet. Ik ken de omstandigheden niet – die gaan mij trouwens ook niets aan. Ik weet dus ook niet of de jongen de consequentie van zijn daad heeft (kunnen of willen) overzien. Ik houd het dus maar op zelfdoding.

Samengevat: er zijn 3 gangbare benamingen voor eigenlevensbeëindiging.

1. *Zelfdoding*. Dit is de neutrale term voor een eigenlevensbeëindiging.
2. *Zelfmoord*. Dit is een eigenlevensbeëindiging, meestal door fysiek geweld, met de bedoeling of het resultaat anderen te doden of te verwonden, of ernstige last (bijv. trauma's) voor anderen te veroorzaken – anders dan het verdriet om het gemis bij nabestaanden.
3. *Zelfeuthanasie*. Dit is de weloverwogen eigenlevensbeëindiging, als iemand door ziekte of ouderdom zijn leven als beëindigd beschouwt.

De term 'zelfmoord' is voor mij dus niet taboe. Wel vind ik het laakbaar om deze term politiek te gebruiken in gevallen waarbij het in werkelijkheid om zelfeuthanasie gaat.

Het secularisme in de Middeleeuwen

FRANS VAN DONGEN voorheen bestuurslid van De Vrije Gedachte, oprichter en thans voorzitter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In een vorige serie (Thales t/m Lucretius) is aangetoond dat het seculiere denken in de Oudheid prominent aanwezig was. In deze serie zullen we laten zien dat het secularisme ook in de Middeleeuwen een grotere rol speelde dan men denkt en zelfs vanaf de ondergang van Rome tot aan de Renaissance/Reformatie een opgaande lijn vertoont.

Voor de Middeleeuwen geldt op het eerste gezicht, dat de tijdgeest in een alles overheersende mate religieus was. Dat wil zeggen, dat er bijna alleen maar aan theologie werd gedaan en nauwelijks aan filosofie. En aan seculiere filosofie al helemaal niet. Sterker nog: als je atheïstisch dacht en je stak dat niet onder stoelen of banken, dan kostte je dat je leven, nadat je eerst nog flink werd gemarteld. Het was de tijd van de ketter- en heksen-verbrandingen. De donkere Middeleeuwen! Toch zal uit de bespreking van onderstaande Middeleeuwse denkers blijken dat religie wel degelijk werd betwijfeld en het seculiere

denken levendiger was dan men in het algemeen aanneemt. Iedere cultuur heeft een subcultuur. Zo ook de Middeleeuwen. We durven zelfs te beweren, dat de seculiere gedachte dwars door de Middeleeuwen en dwars door de enorme druk van de theologie recht overeind bleef en zelfs een opgaande lijn vertoont en als zodanig de wegbereider was voor de Renaissance en de Reformatie. We tonen dat aan door het bespreken van de volgende denkers: Augustinus, Boëtius, Scotus, Averroës, Occam, Wycliffe, Erasmus en Bruno. Deze keer komen Erasmus en Bruno aan bod.

Desiderius Erasmus

Desiderius Erasmus leefde van ca. 1486 tot 1536 en werd geboren in Rotterdam. Zijn vader was priester en zijn moeder was diens huishoudster. Hij was dus een onwettig kind. Men noemde dat in die tijd: "*defectus natalis*". Dat betekent zoiets als een kapotte geboorte! Een onsmakelijke term? Wat dacht u van "onwettig kind"? Erasmus schijnt er in ieder geval zijn hele leven mee geworsteld te hebben: hij probeerde van alles om het te verbergen en toen hij 50 werd, vond hij het nog nodig om de paus "dispensatie" te laten geven voor zijn onwettige geboorte.

Thomas More

Samen met zijn vriend Thomas More vertegenwoordigt hij wat genoemd wordt de "Noord-Europese Renaissance". In de noordelijker Europese landen kwam de Renaissance later op gang dan in Italië en werd zij uiteraard overschaduwde door de Reformatie. In de loop van de 16de eeuw was er toch sprake van een stroming die bekend staat als het Humanisme en die zich vooral in de Noordwest-Europese staten verspreidde,

zonder dat er een direct verband was met de Reformatie. Deze Humanistische denkstroming voltrok zich op zelfstandige wijze. Deze Noordwestelijke Renaissance was anders dan de Italiaanse Renaissance: ze was niet 'anarchistisch', niet individualistisch, maar wat ingetogener. Er werd meer de nadruk gelegd op vroom zijn en maatschappelijk nuttig zijn. En men wilde wetenschappelijke normen opleggen aan de bijbel om een betere vertaling te maken dan het vulgaat, waar men het tot nu toe mee moest doen. De Noordwestelijke Renaissance was wat minder briljant en wat degelijker dan de Italiaanse. Erasmus en More waren felle tegenstanders van de scholastiek. Tijdens zijn theologiestudie in Parijs ergerde Erasmus zich aan de eindeloze scholastische discussies tussen de Scotisten en de Occamisten (zie: Scotus en Occam), die overigens op een gegeven moment vrede sloten om zich vervolgens tegen de Humanisten te keren, waar Erasmus nu juist weer vóór was. Ook drongen Erasmus en More, zoals zoveel

Desiderius Erasmus

van hun tijdgenoten, krachtig aan op hervormingen in de Kerk. Maar ze waren tegen de Hervorming als afscheiding: De Kerk moest één blijven. Erasmus vond, in navolging van Scotus, dat je het gezonde verstand boven het religieuze denken moest stellen. Onder andere in verband hiermee werd hij van ketterij beschuldigd. Tot aan Luther waren Erasmus en More in Noordwest Europa de belangrijkste denkers. Huizinga zegt over de Rotterdammer: *"Het bijbelse Humanisme van Erasmus inaugureerde de moderne beschaving."* Een korte periode van Humanisme ging dus vooraf aan de noordelijke hervorming als een soort tweede regenboog van de zuidelijke Renaissance.

Was Erasmus religieus, atheïst of relatieve atheïst? Op het eerste gezicht kan hij geen atheïst zijn geweest: zijn vader was priester, hij kreeg als kind les van een pastoor, ging in 1488 het klooster in, werd 4 jaar later tot priester gewijd, studeerde theologie, schreef zijn *"Contemptu mundi"* (wat in feite een aanmoediging was om in het klooster te gaan), vertaalde het nieuwe testament ter verbetering van het vulgaat en legde daarmee de grondslag voor het Lutherse Hervormde denken. Zelfs zozeer, dat hem dat door de katholieken werd verweten.

Eigenlijk was Erasmus een tragisch soort tussenfiguur tussen de katholieken en de protestanten: hij gaf de protestanten in veel zaken gelijk, maar hij wilde per se niet, dat de Kerk brak. Met als rampzalig gevolg, dat de katholieken hem te protestant vonden, terwijl de protestanten hem te katholiek vonden. Uiteindelijk werd hij door geen van beide kampen vertrouwd. Hij zou dus moeilijk een (relatieve) atheïst genoemd kunnen worden. Maar toch! Zijn bekendste boek is: *"Lof der Zotheid"*. We zullen een zestal citaten laten zien die veel zeggen over Erasmus' ideeën over god en godsdienst. Maar eerst iets over de *"Lof der Zotheid"* zelf: wat bedoelde hij met dit boekje? Hoe zou je in enkele zinnen kunnen zeggen wat Erasmus duidelijk probeerde te maken? Dat zotheid, zoals hij het noemde, functioneel was! De mensen hadden de zotheid maar al te hard nodig. We hebben maar al te veel behoefte, onszelf en anderen om de tuin te leiden: stel je voor, dat iedereen de waarheid ging spreken. De wereld zou in haat en razernij ten onder gaan. Eigenlijk is *"Lof der Zotheid"* een nadere uitwerking van

Socrates' stelling, dat "de massa bedrogen wil worden". En natuurlijk is geloven dat je in de hemel komt, veel leuker dan geloven, dat er hierna niets is. Freud spreekt niet voor niets over een "wensillusie" (zie Socrates en Freud op: Atheïstische Canon). De grootste wensillusie van de mensheid is altijd religie geweest. Erasmus toont dat met dit werkje aan: de grootste zotternij was volgens hem de godsdienst. Maar de mensen hadden het zo hard nodig!

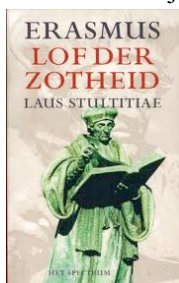
Maar misschien is het goed, om de grote Humanist zelf aan het woord te laten. De volgende citaten spreken voor zichzelf en maken redelijk duidelijk, of we Erasmus als religieus, relatief, of absoluut atheïst moeten zien. Hij begint nogal zelfbewust: *"Indien degenen terecht in het college der goden zijn opgenomen, die de mensen hebben gewezen op nuttige zaken als de wijn en het koren, waarom zou ik dan niet de Alfa der goden worden genoemd?"*

Op de historie van de kerk als instituut heeft hij vernietigende kritiek: *"Hoewel de christelijke kerk door bloed is gesticht, door bloed is bevestigd en door bloed is vergroot, doen zij nu, als was er geen christus... en behartigen zij hun belangen met het zwaard."*

Over de scharen der gelovigen had de Humanist geen verheven ideeën: *"Daar komt nog bij, dat Hij de Zijnen, de tot onsterfelijkheid geroepen, 'schapen' noemt! Nu bestaat er geen dommer wezen dan dit, getuige Aristoteles' uitdrukking 'schapenverstand'. Christus echter verkondigt, dat hij van deze kudde de herder is, ja."*

Het 66ste hoofdstukje heet: "De Christelijke Godsdienst heeft met Dwaasheid te maken". Hij stelt hierin op nuchtere toon: *"Om het kort*

en goed te formuleren: de christelijke godsdienst heeft, dunkt me, überhaupt enige verwantschap met een bepaald soort dwaasheid en is met de wijsheid moeilijk te rijmen: De eerste stichters van deze religie hingen in bijzondere mate de naïviteit aan en waren felle tegenstanders van geleerdheid. Er zijn geen narren zo dwaas, als degenen, die eenmaal volledig zijn gegrepen door de bezieling van de christelijke vroomheid: ze verspillen hun bezit, ze laten zich beledigen, ze maken geen onderscheid tussen vrienden en vijanden, gaan het genot uit de weg, gedijen op vasten... hebben een afkeer van het leven en

wensen niets dan de dood... Welnu, is dat niet klinkklare waanzinnigheid? En de zaligheid der christenen, waar zij zo moeizaam naar streven, is ook niets anders dan een soort waanzin en zothed!

Hoofdstukje 67 heet "Zothed in Hemelse Zaligheid" en ook hierin spreekt Erasmus van waanzin: *"Die hemelse beloning is niets anders dan een soort waanzin."*

Aan het eind betoont Erasmus zich toch de spotter die, als het erop aankomt, overal afstand van neemt. Misschien zelfs wel van de katholieken en de protestanten. En omdat het de zothed was die hij bezongen heeft, neemt hij afscheid van zijn lezers met de volgende aanbeveling: *"Daarom, gevierde dienaren der ZOTHEID: Vaarwel, betoon uw bijval, geniet van het leven en drink!"*

Giordano Bruno

Giordano Bruno leefde in Italië in de 2de helft van de 16de eeuw. In zijn jeugd viel hij op omdat hij goed kon onthouden. Hij moest zijn geheugentechnieken zelfs aan de paus tonen en hij schreef er een boek over.

Hij was meerdere disciplines meester: hij was filosoof, in ieder geval vrijdenker, priester, maar ook kosmoloog. En die laatste twee werden hem fataal. Bruno dacht veel na over het heelal en vond, zich baserend op Copernicus, dat het heelal oneindig groot moest zijn. De zon was een ster net als alle andere sterren. En al die andere sterren hadden ook planeten, net als onze zon. Omdat het heelal oneindig groot was, waren er oneindig veel werelden met intelligent leven, zoals de onze. Bruno was in zijn tijd één van de eersten, die op dit briljante en nog steeds moderne idee kwam, hoewel Anaximander en Anaxagoras het ook al hadden verondersteld (Zie: Anaximander en Anaxagoras op Atheïstische Canon). Eén van Bruno's belangrijkste boeken hierover heet: *"De l'Infinito, Universo e Mondi"*. (Over de Oneindigheid, het Universum en de Wereld). Maar Rome vond dit ketterij!

Ook hield hij er geheel eigen theologische ideeën op na: hij verwierp de kerkelijke dogma's, omdat ze in strijd waren met de menselijke rede, met de filosofie en met de andere religies. Hij wees erop, dat het gehele christendom een uiterst irrationele aangelegenheid was: het begrip "verlossing" bijvoorbeeld had volgens Bruno geen enkele wetenschappelijke basis. De "onbevleete ontvangenis", de kruisiging en de heilige mis waren volkomen betekenisloos. De bijbel werd alleen door dwazen letterlijk genomen. En de methoden die de Kerk erop na hield kwamen erop neer

Giordano Bruno

dat onwetendheid werd aangemoedigd ten koste van het instinct tot zelfbehoud. Met dit laatste liep Bruno in feite vooruit op Nietzsche. Hij vond niet, dat god een persoonlijke god was, maar zich in het vele manifesteerde; een idee die later uitgewerkt zou worden door Spinoza. Jezus zou niet echt een lichaam hebben gehad, maar een zogenaamd schijnlichaam. Dit idee maakt deel uit van het zogenaamde "docetisme", dat ervan uit gaat dat Jezus, zijn lijden, zijn kruisiging en zijn herrijzenis, slechts schijn zijn. Hier stond de doodstraf op.

Bruno is dan ook een groot deel van zijn leven op de vlucht geweest: Napels, Rome, Genève, Toulouse, Parijs, Oxford, Wittenberg en Venetië. Overal moest hij na enige tijd vluchten. Nu eens voor de katholieken, dan weer voor de hervormden. De paus vond hem een ketter; Luther en Calvijn vonden hem ook een ketter. Nergens kon Bruno lang blijven: je zou hem de zwerver-filosoof kunnen noemen. Uiteindelijk werd hij gearresteerd in Venetië, in 1593. Op welke gronden hij precies is veroordeeld weten we niet, want zijn dossier in het Vaticaan, net als het dossier van Galileï, is zoek. Zijn proces duurde ruim 6 jaar en hij werd ten slotte ter dood veroordeeld omdat hij weigerde zijn wetenschappelijke ideeën op te geven. Bruno werd levend verbrand.

Hij is, omdat hij liever stierf dan zijn ideeën opgaf, een martelaar, maar ook een icoon geworden voor de vrije gedachte: Hij is door zijn dood een symbool voor vooruit durven te denken, groot durven te denken en rationeel durven te denken. In de eeuwige strijd tussen religie en wetenschap is Bruno een verzets-held.

Voor de volledige serie (Oudheid, Middeleeuwen en Moderne Tijd) zie: "Atheïstische Canon" op <http://www.atheistischebeweging.nl/>

Gesprek met Dick Swaab

ED VELDHUIZEN (1935) was parttime hoogleraar administratieve techniek en fulltime hoogleraar administratieve organisatie en bestuurlijke informatieverzorging aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Sinds 1997 met emeritaat; ging zich intensief bezig houden met filosofie.

Dick Swaab komt mij persoonlijk bij de receptie ophalen, de ontvangst is allervriendelijkst. Op de tafel in zijn werkkamer ligt zijn net uitgekomen boek in de Duitse, Italiaanse en in de Chinese taal. Iets om trots op te zijn, zeg ik. Zeker, zegt Swaab, er zijn er nu 400.000 in omloop, maar, zegt hij bescheiden, ik vraag me af of mijn boek ook werkelijk door al die mensen gelezen wordt. Nou, zeg ik, u hebt anders heel wat mensen aan het denken gezet, als ik alleen al kijk naar de kritiek vooral van psychologen als Derksen en Draaisma.

Trouwens, het Studium Generale van de Universiteit van Utrecht heeft al 12 reacties op Uw boek op Internet gezet van diverse wetenschappers, onder wie de neurologen Jan van Gijn en Marian Joëls en de filosoof Herman Philipse.

Het Mind-Body probleem

Als ik die kritiek goed begrepen heb, komt het neer op het klassieke mind-body probleem.

Zijn wij ons lichaam of *hebben* wij een lichaam? Bestaat er zoiets als een Zelf en Bewustzijn?

M.a.w. hoe kunnen uit neurale processen mentale processen ontstaan? Hoe komen in ons bewustzijn vanuit zintuiglijke waarnemingsignalen persoonlijke ervaringen tot stand?

Of, zoals Susan Blackmore stelt: *How can the firing of brain cells produce subjective experience?*

Ook, zeg ik, worstelt Damasio met het probleem hoe qualia, persoonlijke ervaringen, door een mentaal proces tot stand komen. Hij beschrijft hoe er m.b.t. onze zintuiglijke waarnemingen een soort geografische kaarten (*maps*) in het brein worden aangemaakt. Dat is een ingewikkeld procedé, want visuele maps, auditieve maps, tactiele maps en spiermotorische maps (pupil, oogbalverdraaiing, halsstand e.d.) moeten daarvoor met elkaar geïntegreerd worden en heel precies m.b.t. tijd en ruimte op elkaar gepast worden. En dan tot

slot ontstaat er in het brein een bewuste ervaring, maar hoe zo'n mentale ervaring qua inhoud tot stand komt noemt hij nog een "mysterie".

Jan van Gijn en Marian Joëls zijn het overigens wel met u eens dat er geen sprake is van dualisme à la Descartes, maar van monisme.

Dick Swaab

De geest (zelfbewustzijn, "Ik") komt dus voort uit ons lichaam. Maar, stellen zij: de verwevenheid van de 100 miljard hersencellen in ons brein is zo complex dat we niet weten hoe qualia ontstaan en daarover geen concrete uitspraken gedaan kunnen worden. We kennen wel het *hoe* van veel neurale processen, maar niet het *wat* van de mentale. Daarom is het doelmatig dat psychologen die het gedrag van mensen willen verklaren,

dat vanuit een extern perspectief doen en niet vanuit een innerlijk perspectief van hoe het brein functioneert.

Ja maar, zegt Swaab, ik denk dat veel van de kritiek op mijn boek nog stoelt op de maakbaarheidsgedachte uit de 60-er jaren. Het brein ligt nu eenmaal bij de geboorte voor een heel groot gedeelte vast qua mogelijkheden en dus kun je volgens mij het gedrag beter trachten te verklaren uit wat er in het brein plaatsvindt dan oorzaken voor gedrag voornamelijk afleiden uit de sociale omgeving, zoals ik bijvoorbeeld de misvatting van de kille moeder en haar invloed op homoseksualiteit beschrijf.

Persoonlijkheidsstoornissen kun je niet genezen, de (on)mogelijkheden van het brein liggen nu eenmaal vast, je kunt mensen alleen leren ermee te leven. Het gaat nu eenmaal bij ca. 10% van de mensen mis met het brein. Het is dan helaas slechts een kwestie van beschaving hoe wij daar als gemeenschap mee omgaan. Ik ben dan ook verontwaardigd, zegt Swaab, hoe thans de bezuinigingen bij de Wajong, sociale werkplaatsen en zgn. pgb's gelegd worden. En dat staatssecretaris Teeven de strafmaat voor jeugdige delinquenten op het niveau van het volwassenen recht wil brengen, is vanuit mijn

optiek absurd, omdat de hersenen (prefrontaal kwab voor o.a. zelfbeheersing) van een puber pas rond het 23ste jaar volgroeid zijn.

Die stellingname tegen mijn boek van psychologen en filosofen vind ik jammer, merkt Swaab wat teleurgesteld op; ik heb toch steeds in mijn boek de argumenten en experimenten genoemd voor mijn beweringen. Het valt mij op dat wetenschappers in de VS veel meer de verbinding met de neurowetenschappen zoeken, bijvoorbeeld Daniel Dennett met zijn boek “Het bewustzijn verklaard”.

Trouwens, zegt Swaab, ook met het begrip “Bewustzijn” moeten we voorzichtig omgaan. Het zelfbewustzijn kan gemanipuleerd worden, zie mijn beschrijving van het zgn *Alien Hand experiment*. Of neem het voorbeeld uit mijn boek van die Zweedse onderzoeker die m.b.v. computerbeelden iemand de suggestie gaf dat hij zichzelf op de rug kon zien, waardoor een zgn. *Out of Body* ervaring werd opgewekt. Dan is er ook nog het vreselijke *Locked in* syndroom, zegt Swaab bewogen. Dan is a.h.w. het Bewustzijn losgekoppeld van het Lichaam; de patiënt is dan volledig bij bewustzijn, maar heeft de controle over al zijn ledematen verloren; hij is dan nog slechts in staat om met de buitenwereld te communiceren door middel van knipperen met zijn ooglid.

Emergentie en complexiteit

Volgens mij, zeg ik, kan er vanuit uw boek een brug geslagen worden naar bovengenoemde critici. Op p. 208 e.v. beschrijft u immers dat het bewustzijn *emergent* als nieuwe eigenschap van het complexe netwerk van zenuwcellen ontstaat. Die genoemde emergentie lijkt mij waarschijnlijk en in overeenstemming met wat Stuart Kauffman beschrijft m.b.t. zelforganisatie en wetten van complexiteit in complexe netwerken (Zie zijn boek “*At home in the universe*”). Als dat zo is, is er m.b.t. het *mind-body* probleem sprake van monisme en zijn wij hoe dan ook inderdaad ons brein. Is er nu bij u hieromtrent sprake van een overtuiging of van iets wat met logische causaliteit beargumenteerd kan worden? Het kan, opper ik, toch eigenlijk gezien de geweldige complexe verwevenheid van die 100 miljard hersencellen niet meer zijn dan een overtuiging? We weten toch onvoldoende hoe mentale processen functioneren?

Zeker, zegt Swaab, niet onder de indruk van mijn argumenten, maar wel met een twinkeling

in zijn ogen, zo’n emergentie gebeurt gewoon, net als er uit de verbinding van waterstofgas en zuurstofgas ineens de vloeistof water ontstaat. Maar het is waar, ik schreef al in mijn boek (p. 209) dat er door veel hersenonderzoekers onderzocht wordt hoe de neurobiologische processen tot bewustzijn kunnen leiden. Trouwens, wat die *qualia* betreft, als we bijv. een kleur waarnemen, dan wordt in de netvliesstaafjes de frequentie geregistreerd, vervolgens worden de signalen hiervan door de thalamus versterkt en naar de visuele cortex geleid. En waar dat eindigt wordt de desbetreffende kleurfrequentie afgelezen, wat leidt tot een kleurervaring.

Ja, maar zeg ik, ieders hersenen zijn toch uniek? Hoe kan ik dan weten dat mijn kleurervaring van bijvoorbeeld blauw, niet hetzelfde is als uw kleurervaring voor rood? Kan dat wellicht de verschillende meningen over lievelingskleuren verklaren?

Nee hoor, zegt Swaab, weliswaar is voor onze persoonlijkheid het brein uniek, maar wat het algemene functioneren ervan betreft zijn alle mensenhersen gelijk. We weten al veel bijv. over onze ruimtelijke ervaring; zo heeft men bereikt dat een jongen die ernstig in de cortex was verwond door messteken, zich weer ruimtelijk kon positioneren met behulp van een contactplaatje dat in zijn cortex was ingebracht. De signalen uit de cortex werden elektrisch versterkt en zo kon die jongen met “denkkracht” een muis besturen en positioneren.

O ja, zeg ik, ik herinner me gelezen te hebben hoe IBM in staat was om een blinde te laten zien door middel van een huidgeleidingsplaatje, waardoor het op die huid gestraalde licht werd versterkt en doorgeleid werd naar de visuele cortex.

Vrije wil

Er is geen reden, zegt Swaab, om uit te gaan van het bestaan van een bewuste vrije wil. Zie Dan Wegner. Daarvoor spreken een aantal experimenten. Zo toonde Benjamin Libet immers al aan met wat hij noemde een *readiness potential* dat in het brein kennelijk al ca. 1 seconde voordat een handeling werd gewild er al uit hersenactiviteit af te leiden was dat er een wilskeus aankwam. In een recent onderzoek (Max Planck Gesellschaft, *Unconscious decisions in the brain*, April 14, 2008) met het links of rechts indrukken van

een knop werd zelfs een voorloop-voorspeltijd van de onbewuste keus gemeten van 7 seconden. Keuzehandelingen vinden in het brein onbewust plaats, zegt Swaab. Denk aan corticale reflexbogen (Viktor Lamme) bij tennissers. Een bewuste wil is voor de razendsnelle return op een service te traag.

Ja, merk ik op, u laat in uw boek een heel klein stukje mogelijkheid open voor een Vrije Wil, namelijk aan het eind van Hfdstk. XVIII.2 (p. 385).

Maar voor een bewuste vrije wil is er bij al die onbewuste beslissingen geen plaats. Dat heeft grote consequenties, want wanneer wij iemand verantwoordelijk stellen voor zijn daden, dan gaan wij uit van de vrije wil, die in ieder geval voor een belangrijk deel van ons handelen niet bestaat.

Susan Blackmore, zeg ik, beschouwt het bewustzijn en de vrije wil als een *Grand Illusion*. Maar dan hanteert zij de term illusie niet voor iets wat niet bestaat, maar is een illusie bij haar iets wat er anders uitziet dan je verwachtte. Peter Bieri, een filosoof uit Berlijn, beschouwt de vrijheid van de wil als niet gebonden zijn aan voorwaarden van buiten of van innerlijke aard. Voorwaarden van buiten zijn bijv. beperkingen in wat je realiter kunt kiezen. Zo kunnen wij gewoon als mens niet vliegen, dat is een beperking, maar in het algemeen *stoort dat ons niet*. Zo zijn er ook innerlijke beperkingen: je kunt wel als gewoon mens de snelste hardloper van de wereld willen zijn, maar je “wil” dat niet, gezien je lichamelijke beperkingen. Ook zo’n beperking voor onze wil *stoort ons niet*.

Dit spreekt mij aan: dat het ons *niet stoort* wijst er op dat wij dat persoonlijk niet als hinder voor onze vrijheid van wil ervaren. Op die manier is de Vrije Wil dan weliswaar een Illusie, maar ik zou hem niet graag kwijtraken: hij maakt dat ik mijn handelen, of “nalaten te handelen”, als een persoonlijke daad kan beschouwen, waarvoor ik me verantwoordelijk voel naar anderen. Heel duidelijk komt dat naar voren helemaal aan het eind van het boek van Ap Dijksterhuis, “Het slimme Onbewuste”.

Interessant, zeg ik, vind ik ook wat Dennett over de vrije wil opmerkt in zijn boek “Freedom evolves”. Hij beschrijft daarin het vullen van een beeldscherm met witte of zwarte pixels. Er is daarvoor een klein aantal

fase-instructies, zoiets als *indien een hokje in fase N zwart is, dan moet het hokje rechts daarvan in fase N+1 ook altijd zwart zijn of zwart worden*. Met dergelijke basale instructies schetst hij dan een tamelijk complexe reeks opeenvolgende beelden op het scherm. Dan bekijkt hij a.h.w. de diverse beelden op een

hoger Macroniveau en dan wordt duidelijk dat op dat Macroniveau voor een mens al heel snel te zien is wat er in alle volgende fasen gaat gebeuren. Op het macroniveau zie je dan bijv. een eerste patroon in fase n en dan weet je al in welke richting hij zal glijden en of hij, als hij onderweg wat tegenkomt, dat “op zal vreten”. Ik vind dat een prachtig voorbeeld hoe mensen op macroniveau snel conclusies kunnen trekken, zonder

zich moeizaam het hoofd te breken hoe één en ander op microniveau werkt. Op dat macroniveau is er ondanks het harde determinisme op microniveau voor de mens ruimte voor Vrije Wil. Hofstadter (Ik ben een vreemde lus) noemt dat m.b.t. het niveau van de kwantum mechanica: *neerwaartse causaliteit*.

Bij Antonio Damasio kwam ik de opmerking tegen dat misschien wel de basis van onze wil ook zo laag en diep gezocht moet worden in de bundeling van het streven van onze miljarden lichaamscellen om niet te sterven.

Ja, zegt Swaab, in die opmerking van Damasio kan ik me goed vinden.

Biologische klok

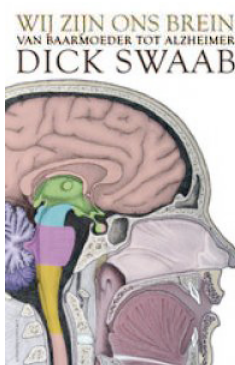
Naast een 24 uren klok, weekklok, maandklok, seizoensklok moet er nog meer qua tijd geregeld worden in het lichaam, lijkt mij.

Kunt u me vertellen hoe m.b.t. de emotie agressie, in een split second bijv. ineens een grote dosis adrenaline aangemaakt kan worden, die we pas na 40 minuten weer kwijt kunnen raken? Dan moeten er toch in ons lichaam diverse processen voor de hormoonaanmaak en de motorische spierbeïnvloeding gesynchroniseerd worden?

Zeker, zegt Swaab, dat gebeurt op moleculair niveau langs snelle scheikundige weg.

Taal

Ik vraag aan Swaab of er werkelijk verschil is tussen Aziatische hersenen en Westerse. Dennett legt de nadruk voor Bewustzijn op het narratieve: taal dus. Hij noemt het bewustzijn

een centrum van narratieve zwaartekracht, dat niet alleen in het brein, maar op basis van *parallel processing* in het hele lichaam gelokaliseerd kan zijn.

Dat taal nodig zou zijn voor bewustzijn, daar ben ik het niet mee eens, zegt Swaab.

Hebt u, vraag ik, indicaties gevonden dat er bij babyhersenen zo iets zou zijn als een eigenschap voor universele grammatica, zoals Noam Chomsky stelt?

Nou, zegt Swaab, er is zeker een basaal taalvermogen in babyhersenen en ook is het zeker dat de moedertaal al heel vroeg in de hersenen wordt verankerd. Zelfs zo dat er al op de taal van de moeder wordt gereageerd in de baarmoeder. Maar als je bijv. een baby uit Vietnam adopteert, leert zo'n kindje al heel snel de vreemde taal van de adoptieouders zonder enig merkbaar accent. Terwijl als je op latere leeftijd nog een vreemde taal probeert te leren je dat met veel meer moeite kunt en dan zul je bovendien steeds een accent houden vanuit je moedertaal. De invloed van taal op de hersenontwikkeling is enorm, zegt Swaab, maar de taal is niet afhankelijk van een genetisch programma, maar uitsluitend van de omgeving, waarin je met je geboorte terecht komt. Als je bijv. een mens uit de tijd van de grottekeningen in onze omgeving kon laten opgroeien, zou hij of zij daar goed uit kunnen komen. In de laatste 40.000 jaren van menselijke evolutie zijn er sindsdien geen grote evolutionaire veranderingen in het brein opgetreden.

Maar, pruttel ik in mijn gedachten, als je de invloed van taal, van memen en ook de invloed van de veranderde sociale omgeving op onze wijze van denken groter acht, dan kun je wellicht stellen dat "*De oude Grieken anders dachten*" (Jan Sleutels, Studium Generale Universiteit van Utrecht najaar 2009).

Ethiek

In uw boek, zeg ik, beschrijft u een schrijnend voorbeeld van een patiënt met zgn. minimaal bewustzijn (nog net geen hersendood). Toen diens thalamus gestimuleerd werd kwam hij weer bij bewustzijn. Maar wat voor bewustzijn: je bewust zijn van zo'n vreselijke toestand waarin je blijvend moet verkeren.

Ik las over zgn. *deep brain stimulation* (Robert Heath). En in het boek van Bert Keizer wordt voor een neurochirurg de dag na de operatie als

kritisch beschouwd, omdat de chirurg eigenlijk niet tevoren weet in welke toestand hij de patiënt zal aantreffen. Een treffend zinnetje van de vrouw van zo'n patiënt is de opmerking: *hij is mijn man niet meer!* Voor mij als leek is het duidelijk dat er aan neurochirurgie grote risico's kleven. Zijn dergelijke ingrepen ethisch verantwoord?

Tja, zegt Swaab, en ik zie dat hij heel betrokken is – het zijn grote risico's; het is geen eenvoudig probleem voor een arts, maar vergeet niet dat de intentie van de arts is om te helpen en dat in die gevallen niet behandelen vaak nog erger is. En verder is het zo dat 1 dag na een operatie de hersenen anders kunnen functioneren ten gevolge van zwelling, die na enige weken verbeterd kan zijn.

Toekomst Hersenbank m.b.t. fMRI

Als leek, zeg ik, vraag ik me af of de fMRI op den duur niet veel effectiever onderzoek oplevert dan dat van uw Hersenbank. Met fMRI immers kijkt men naar waar activiteit plaatsvindt in een levend brein. Is er niet een groot verschil met het hersenonderzoek van een dode? Ik zou zeggen dat het onderzoek in een levend brein beter is.

Ja, zegt Swaab, er is inderdaad een groot verschil, maar precies andersom als u denkt. Met fMRI analyse kun je alleen een bepaalde toestand in de hersenen detecteren, maar je weet niet meer dan hoe e.e.a. tevoren moleculair tot stand is gekomen. Met het onderzoek van gedoneerde hersenen kun je dat wel, omdat moleculair dan nog de overdracht van eiwitten e.d. door het RNA is na te gaan.

NVVE

De tijd is om, we moeten ons gesprek beëindigen. De associatie met de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levens einde ligt voor de hand. Swaab vertelt mij dat zelfs bij een begin van dementie of Alzheimer een dergelijke Wilsverklaring een goede optie is waaraan een zgn. SCEN-arts zich zeker zal houden. We praten nog even over dit moeilijke onderwerp en dan brengt Swaab mij, gezellig babbelend over zijn Chinese promovendi, naar de parkeergarage. Er zijn er al 15 hoogleraar geworden, zegt hij met gepaste trots. En dan neem ik afscheid van deze hartstochtelijke wetenschapper en bedank ik hem voor dit interessante gesprek.

Litteratuur :

Dick Swaab	Wij zijn ons brein
Daniel M. Wegner	De illusie van de bewuste wil
Victor Lamme	De vrije wil bestaat niet
Peter Bieri	Het handwerk van de vrijheid: over de ontdekking van de eigen wil
Daniel C. Dennet	Het bewustzijn verklaard
„	Freedom evolves
Lone Frank	De vijfde revolutie
Douglas R. Hofstadter	Ik ben een vreemde lus
Antonio R. Damasio	Ik voel dus ik ben
„	De vergissing van Descartes
„	Het gelijk van Spinoza
„	Het Zelf wordt zich bewust
Susan Blackmore	The Grand Illusion, (New Scientist 22 June 2002 p. 26-28)
Ap Dijksterhuis	Het slimme onbewuste
Bert Keizer	Onverklaarbaar bewoond
Stuart Kauffman	At home in the Universe: the search for the Laws of Self-organization and Complexity
Herman Kolk	Bewustzijn : van filosofie naar hersenwetenschap
James s. Gould en Carol Grant Gould	Het dierenbrein, Bewustzijn, Leergedrag, Intelligentie bij dieren
Frans de Waal	De aap en de filosoof : Hoe de moraal is ontstaan

Alsmede :

Digitale kettingreactie van Studium Generale Universiteit van Utrecht op het thema “Zijn wij ons brein ?” door diverse wetenschappers, nl. Willem Koops, Jan van Gijn, Thomas Müller, Iris Sommer, Johan Bolhuis, Ria van der Lecq, Herman Philipse, Frans Verstraten, Nora van Oostrom-Streep, Martijn van den Heuvel, Menno Lievers, Marian Joëls.

Douwe Draaisma: It's alright , I'm a doctor Grensoverschrijding in de wetenschap De Academische Boekengids , verkorte versie van de lezing die hij op 10 februari 2011 hield bij de uitreiking van de ABG VN Essayprijs 2011.

Goden genoeg

PAUL HOPSTER (1940) is gepensioneerd psycholoog; van 1999–2009 hoofdredacteur en vanaf 2009 redacteur van ‘De Vrijdenker’

Er is dikwijls op gewezen dat het boeddhisme een atheïstisch denksysteem is (zie: Edward Conze: Het Boeddhisme). De Boeddha is de personificatie (de persoonlijke belichaming) van het Nirwana, het object van alle gevoelens die we religieus noemen: eeuwig, zonder tijd, zonder dood, ongeschapen, niet ontstaan, het hoogste doel en de enige vervulling van ons leven.

Sommigen stellen dat het Boeddhisme geen godsdienst kan zijn omdat het geen god kent. Anderen beweren dat geloof in een god niet essentieel is voor een godsdienst daar het Boeddhisme duidelijk een godsdienst zonder god is.

Waar hebben we ook weer iets vergelijkbaars gehoord? Juist ja, in een dissident (of modern?) protestantisme! De atheïstische dominee Klaas Hendrikse preekte voor de PKN, Protestantse Kerk in Nederland, in Zierikzee en Middelburg

over: geloven in een god die niet bestaat.

En dan hebben we nog het Nederlandse humanisme. Daarin is een tweedeling ontstaan: naast een religieus humanisme is er een atheïstisch humanisme. Het huidige humanisme is een ‘godsdienst’ die god niet kent, maar ook niet uitsluit. Agnostisch dus.

Drie godsdiensten zonder god, of: godsdiensten met atheïstische afsplitsingen. God bepaalt niet meer de mens, de mens bepaalt god; bepaalt of god nog leidsman is, of is dood gegaan.

Monotheïstische god

In de drie grote monotheïstische godsdiensten, Jodendom, christendom en islam, is god vooral: schepper en pas op de tweede plaats bestuurder. God is voor monotheïsten de schepper van hemel en aarde, water en licht, leven en dood. God is verantwoordelijk voor

ontstaan of verwekken van nieuw leven, maar staat ook aan de hemel- en hellepoort om overledenen op te nemen. God creëert naast nieuw leven ook een hiernamaals.

God is ook de veroorzaker van goed en kwaad. Hij schept het recht en de moraal. Binnen die moraal (en dat recht) is er plaats voor: liefde, het goede, het rechtvaardige, maar daartegenover staat (de creatie door god van) de tegenpool: het kwaad, het onrecht, de zonde en de straf.

God is tenslotte ook de creator, de verwekker, de vader, van zijn enig geboren Mensenzoon, Jezus, en daarmee de personificatie van god zelf.

God heeft hier steeds de betekenis van schepper uit het niets (van hemel en aarde, leven en dood, hiernamaals), veroorzaker (van de moraal, van goed en kwaad), van verwekker (van Jezus), maar kan tegenover die rol van creator in diverse godsdiensten ook de rol krijgen van bestuurder. Vrij zwevend ‘boven’ de sterren van zijn verblijfplaats, de hemel, kan hij het mensdom aansporen kinderen te verwekken, en natuurlijk ook: het goede te doen en het kwade te laten.

Pantheïstische, agnostische, animistische en ietsistische god

In het pantheïsme, agnosticisme, animisme en ietsisme heeft god niet of nauwelijks nog de functie van schepper of bestuurder. Over de schepping is men onwetend en zonder de illusie die alsnog te kunnen leren kennen. We kunnen hier een spiritualistische en een naturalistische god onderscheiden.

Spiritualistische god

De spiritualistische god is een geest, maar niet zo maar één, nee, hij is een hogere of heilige geest. Die hogere geest is in staat zich los te maken van het lichaam en “aan gene zijde” of in de toekomst te kunnen “schouwen”. Die geest maakt het ook mogelijk al dan niet tijdelijk naar het hiernamaals af te dalen. De geesten van overledenen en van voorvaders (en -moeders) kunnen vrij van het materiële lichaam en buiten de begrenzingen van de aarde rondzweven en contact leggen met aardse stervelingen, bijvoorbeeld tijdens spiritistische seances.

De spiritualistische geest is verantwoordelijk geweest voor de herrijzenis van Jezus en maakt het voor god ook minder bedreigend om te

horen dat hij dood is, zoals veelvuldig is gedaan in de 20ste eeuw. Die geest zal er wel voor zorgen dat god zelf kan herrijzen na eerder te zijn doodverklaard.

De mens is in staat met het hogere, het goddelijke, in contact te treden doordat hij is geboren met een ziel en in staat is om eerbied te koesteren voor het hogere, om zich dienstbaar op te stellen en vooral: om te kunnen geloven. De ziel en de geest worden vaak door elkaar gebruikt, maar de ziel is meer aan het stoffelijke lichaam gebonden en de geest is meer goddelijk van aard.

Naturalistische god

Tegenover een spiritualistische god staat een naturalistische god. God is niet bovenwerelds, bovenmenselijks, bovenaards, bovennatuurlijks – integendeel, god is natuurlijk, is niet anders dan de natuur zelf. Spinoza stelde god gelijk aan de natuur: deus sive natura (god ofwel de natuur). De natuur kent groeikracht, een bundeling van biologische groeikrachten (levende natuur) en natuurkundige krachten (dode natuur). De natuur wordt niet bestuurd door factoren van buitenaf, maar krachten van binnenuit. Bliksem en donder worden niet veroorzaakt door een god van het onweer, de regen of het uitblijven van regen wordt niet veroorzaakt door een, of de, regengod, maar door hoge en lage drukgebieden en temperatuurschommelingen. Als de natuur wordt vergoddelijkt ontstaat er een animistische godsdienst. De natuur wordt niet aangestuurd door natuurgoden, maar door onpersoonlijke natuurwetten. Het gevaar van personificatie van natuurkrachten ligt op de loer.

Atheïstische god

Wat is god voor de atheïst? God is een schepping van de mens. Dat is het omgekeerde van wat bijvoorbeeld christenen zeggen: de mens is door god (N.B. naar zijn gelijkenis) geschapen. De mens heeft een sterk vermogen te verbeelden. God is een verbeelding. Zo lang men dat erkent en inziet, is er geen vuiltje aan de lucht. Dat is wel het geval indien men god niet erkent en herkent als product van verbeelding, maar als realiteit die onafhankelijk is van verbeelding. Dan betreden we een andere wereld, die van de waan, en omdat die waan zo wijd is verbreid kunnen we spreken van collectieve waan.

Schoonmakers

LEON WECKE (1932, Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor Conflictanalyse en -Management (CICAM) van de Radboud Universiteit Nijmegen

Er wordt wat afgepoetst, gezwabberd, gedweild, gezogen. En soms lijkt dat nog lang niet voldoende. Veel vuiligheid blijkt vaak nog onopgemerkt onder het tapijt geschoven. Als de vloerkleden in bepaalde Haagse burelen, directiekamers van grote bedrijven, werkruimten van colleges van B en W en andere colleges zouden worden opgelicht en de zichtbaar geworden vloer geveegd en geboend, dan zou men versteld staan van de ongerechtigheden die dan nog te voorschijn komen: oorlogsmisdaden uit ons recent verleden, ten onrechte uitgekeerde bonussen en, uit eigenbelang dan wel onkunde, verkeerd genomen besluiten.

Zonder schoonmakers zou de troep alleen maar groter worden. Maar gelukkig zijn er schoonmakers, zij het dat niet iedere staat de interieurverzorger van het Internationaal Strafhof erkent, niet iedere regering met het Internationaal Recht als ultiem schoonmaakmiddel wegloopt. Er zijn zelfs regeringen, zoals die van het land van Grotius, die de Rechten van de Mens, als het om asielzoekers gaat, bij het grof vuil zetten. Het grofvuil dat vervolgens verbrand wordt in ovens die onze lucht niet onaanzienlijk vervuilen. En dan hebben we het nog niet over het vuil en het afval dat dagelijks in fabrieken, kantoren, scholen en zelfs zwembaden geproduceerd wordt, een bron van zo niet geestelijke dan wel lichamelijke volksongezondheid. Schoonmakers zouden dus hogelijk gewaardeerd dienen te worden en mede op basis van hun belangrijk en noodzakelijk werk dienovereenkomstig gehonoreerd. Niets blijkt echter minder waar te zijn. Ze worden onderbetaald, zijn primair slachtoffer van de regeringsleuze ‘met minder tijd en geld meer prestatie’. Nederland bezuinigt en de schoonmaakbedrijven vangen hun deel van de bezuinigingen op door middel van extreem hoge werkdruk en slechte arbeidsomstandigheden, waaronder geen doorbetaling bij ziekte. En ook nog geen respect. Een klacht van de schoonmakers is: ‘Ze zien je niet staan ook al lopen ze met een boog om je heen.’

Bij een van de spaarzame mondelinge tentamens die ik onlangs afnam, kwam het gesprek op de schoonmakersstaking. De onderhavige student zat er wat uitgezakt bij en keek me aan met een blik waaruit een superioriteitsgevoel sprak waarop de Führer jaloers zou zijn geweest. Als je de wereld van bovenaf bekijkt,

zo begon hij, is het logisch dat die lieden staken, maar het is al even logisch dat ze krijgen waar ze kennelijk recht op hebben. De ene mens is nu eenmaal meer waard dan de andere. Een eerste indeling geldt al die zogenaamde geslachten. Je weet toch dat de vrouw ooit uit een kromme rib van de mens, d.w.z. de man, vervaardigd is? Wat wil je dan, uit slechts een kromme rib! De hersenen bleven al helemaal buiten schot. En dan heb je alloctonen en autoctonen. Het is immers vanzelfsprekend dat zij die in de hoge waarden en normen van hun eigen maatschappij zijn opgegroeid diezelfde maatschappij het best kunnen dienen zonder geïndoctrineerd te zijn door rare godsdiensten en andere vormen van bijgeloof. Mindere baantjes moeten zij aan mindere mensen overlaten. Geen wonder dat alloctonen van het vrouwelijke geslacht zich bij uitstek aangetrokken voelen tot het opruimen van de rotzooi van een ander: hun blikveld gaat niet verder ook al zouden ze willen. En onderscheid moet er zijn. De ene mens is nu eenmaal meer en beter dan de ander. De een verdient een laag salaris en is tot poetsen veroordeeld en de ander toucheert heel terecht zijn welverdiende miljoenenbonus of gewoon het dubbele, vijf-, tien- of honderdvoudige van datgene waarop een ander recht heeft.

In bepaalde culturen leeft de geest van een voortreffelijke voorvader in jouw psyche of ben je als mens dan wel als volk boven anderen uitverkoren. Ben je niet uitverkoren, jammer dan. Sommige mensen zijn op grond van geboorte gewoon beter dan een ander: er zijn weinig schoonmakers van koninklijke bloede. Beroepen zoals die van politicus, bestuurder, hoogleraar, worden per definitie

uitgeoefend door geniale personen, waarvoor respect vanzelfsprekend is. Maar wat is respect? Respect is toch eerbied en ontzag en met alle respect voor de poetsvrouw: de enige bonus die zij verdient ligt toch in de pot van het directietoilet?

De student hapte naar adem en toen zag ik het. Het was geen gewone student, het was een als mens verkleed marsmannetje. Hij had evidente kenmerken van een vreemdeling, maar dan één van heel ver weg. Hij glimlachte. 'Ik ben op studiereis,' zei hij. Bij ons zijn we al veel verder. Dat deeltje dat jullie laatst niet meenden gevonden te hebben, hadden wij een miljoen jaren geleden al ontdekt. Wij kunnen

in de tijd reizen en in de moeder van alle heelallen. De vraag is of we ons met jullie moeten bemoeien en misschien de slavernij van toen ongebeurd laten zijn. Dat zou die schoonmakers ook goed uitkomen. Hij keek mij peinzend aan en toonde mij het scherm van zijn ouderwets aandoende smartphone. De raadzaal van het gemeentehuis van Nijmegen werd zichtbaar. Er werd schoongemaakt. En een zekere Bruls hoorde ik roepen naar de schoonmaakster achter in de zaal: 'Hé, Sharon, kom even dweilen: er is alwéér iemand die heel vies gelect heeft.'

De Canon van de Godsdiensthysterie

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen 1951) beidt zijn tijd.

Dance macabre

Ze dansten en ze sprongen in het rond
De *dance macabre* was een vreemd geval
Paniek veroorzaakt vaker vreemde dingen

Zodra de pest weer toesloeg was het bal
Dan ging men driftig in de rondte springen
Met zelfkastijding, tranen en gegil

Maar dansen, bidden en zelfs psalmenzingen
Dat hielp niet tegen virus en bacil
Die Middeleeuwen waren niet gezond!

De pest gaf mensen nauwelijks een kans
En weinigen ontsprongen toen de dans

Europa, Middeleeuwen.

De pest waart regelmatig rond en mensen doen alles om te ontkomen. Hysterisch dansen op het kerkhof bijvoorbeeld, gepaard met zelfkastijding. Het levert wel mooie plaatjes en gravures op.

Het verleden is geen argument

ANTON VAN HOOFF (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en sinds 2009 voorzitter van De Vrije Gedachte www.devrijegedachte.nl

Natuurlijk rekende ik op tegenspraak toen ik in *De Gelderlander* (17-2-2012) het artikel ‘Godsgeloof is sciencefiction’ publiceerde. Iemand die ‘filosoof’ onder zijn stuk zette, had zich twee dagen tevoren in die krant bekend tot het agnosticisme, dat is Grieks voor ‘niet-weterij’, wat mij betreft voor ‘niet-willen-weterij’. Je kon nu eenmaal niet bewijzen dat god en hiernamaals niet bestonden, dus was het redelijk die mogelijkheden niet uit te sluiten. Misschien bewijst mijn betiteling ‘sciencefiction’ nog te veel eer aan het agnosticisme; schrijvers van zulke fictie proberen tenminste nog een schijn van wetenschappelijkheid aan hun fantasieën te geven: antimaterie en zo. God is echter niet meer dan een andere manier van zeggen voor ‘ik weet het helemaal niet, maar ik kan me daar niet bij neerleggen. Dus geloof ik maar in een god.’ Voor iemand die wetenschappelijk denkt, is het toegeven van iets (nog) niet begrijpen juist helemaal geen schande. Wetenschap leeft van de onzekerheden en de voortdurende vragen.

In reactie kwam iemand met een stuk waarin werd beweerd dat Darwin’s evolutietheorie geen verklaring had voor de overgang van koud- naar warmbloedigheid. Nu ben ik een echte stadsjongen, die weinig band heeft met de levende natuur; ik heb een vaag idee dat een dennenboom iets anders is dan een eik, maar daarmee houdt het wel op. Dus op die tegenwerping had ik geen antwoord paraat. Maar enig zoeken op het internet leerde mij dat het hierbij gaat om een creationistische fetisj: de scheppingsgelovigen denken weer eens een stok te hebben gevonden om de hond Darwin te slaan. Kijk maar op de webstek *Morgenster*. Al gauw vond ik op het internet ‘Van micro-organisme tot zoogdier – deel 1, evolutieleer’ door Menno Kater. Onder ‘warmbloedigheid’ schetst hij ondermeer dat er talrijke overgangsvormen waren en zijn: sauriërs en beren die in hun winterslaap tot een soort koudbloedigheid overgaan. Wel, ik parafraseer maar niet te veel om geen biologische flater te slaan. Misschien kan Cecile Lapré ons eens een goede biologieleer geven.

Menno Kater

De hardnekkigheid waarmee godgelovigen zich aan ieder argument vastklampen, stemt tot meewarigheid. De man die zo blij was met het zogenaamd onopgeloste raadsel van de warmbloedigheid kwam ook nog met het argument dat de mensheid al zoveel jaar in god(en) geloofde dat er toch wel iets van aan moest zijn. Juist als historisch geschoolde verwerp ik zo’n gedachtegang volledig. Het verleden kan wel *verklaren* waarom de dingen zijn zoals ze zijn, maar daarmee is niet gezegd dat ze juist zijn. Het mensdom heeft ‘altijd’ geloofd dat de wereld een platte schijf was, met daarover een bespikkelde koepel. En ‘men’ dacht dat Wodan of Zeus voor de bliksem zorgde.

Het verleden geeft wel verklaringen, maar is geen argument (net zoals resultaten in het verleden bij geldzaken geen garantie zijn). Dat de vroegste staten priesterkoningen hadden, betekent niet dat we moeten doorgaan met ‘Wij, Beatrix, *bij de gratie Gods*, koningin der Nederlanden’.

Integendeel haast: juist als een instituut of opvatting al lang bestaat, kan het wel eens de hoogste tijd voor herziening zijn; je moet oude schoenen durven weggooien. Eigenlijk is het feit dat echt atheïsme historisch gezien een recent verschijnsel is, wel een argument voor zijn geldigheid.

Nogmaals agnosticisme

‘Ik geloof niet in God omdat ik niet in Moeder Gans geloof.’ (Clarence Darrow)

MARCEL KLEIN (1972, Stadskanaal) is redacteur van ‘De Vrijdenker’

Wanneer je probeert om vooroordelen en misverstanden uit de weg te ruimen is het altijd jammer wanneer je verkeerd begrepen wordt.

Zo moet het ook gegaan zijn bij Anton van Hooff die in een reactie op mijn artikel in het decembernummer 2011 (*‘Waarom ik agnost én atheïst ben’*) het volgende schrijft: *‘Vanuit zijn overtuiging dat hij de redelijkheid zelve is, vaart hij uit tegen Jan Vis, Herman Philipse en de ‘schrijfsels van Anton van Hooff die dat niet uitsluiten van een god maar een laf standpunt vinden.’*

Ten eerste vraag ik me af hoe hij erbij komt dat ik ervan overtuigd ben dat ik de redelijkheid zelve ben. Ik kan me niet herinneren dat ik ooit iets dergelijks heb gepretendeerd. Ten tweede hoort Herman Philipse in dit rijtje niet thuis. Philipse heeft bij mijn weten nergens laten blijken dat hij agnosticisme een laf standpunt vindt – althans niet in het door mij geciteerde werk – maar wél dat *‘de gelovige en de atheïst’* de agnost kunnen verwijten *‘dat zijn oordeels-onthouding leidt tot oppervlakkigheid.’*

Overigens een aanvechtbaar standpunt, omdat er, zoals ik in mijn vorige artikel heb uitgelegd, geen sprake is van oordeelsonthouding. Daar komt bij dat Philipse deze bewering niet beargumenteert. Dit geldt ook voor Jan Vis en Anton van Hooff, die agnosten van lafheid beschuldigen. Het blijft volkomen onduidelijk waar ‘m die oppervlakkigheid of lafheid in zit. Van Hooff’s column draagt nota bene als titel ‘Het laffe van agnosticisme’, maar hij legt niet uit waar die agnost bang voor is; wat hij niet durft? Wanneer je iemand laf noemt dan impliceer je daarmee immers dat diegene ergens bang voor is. Maar ook alleen bang zijn is nog geen reden om iemand lafaard te noemen. Een lafaard is iemand die niet alleen bang is, maar daarbij uit angst een morele plicht probeert te ontlopen. Een lafaard is een slappeling. Dát is de gevoelswaarde van dit woord en dat zou ook een reden kunnen zijn om goed na te denken voor men het gebruikt. Zoals ik in het vorige artikel al heb

uitgelegd, horen verlangens en angsten geen rol te spelen in het denkproces van de agnost. In tegenstelling tot deze merkwaardige en hardnekkige clichés is het juist strijdig met agnosticisme.

Dus vraag ik de critici om nu eindelijk eens concreet te zijn over de aard en oorzaak van die mysterieuze angst waar de agnost onder gebukt zou gaan. Een van mijn schaarse deugden is dat ik totaal niet gehecht ben aan mijn meningen en opvattingen. Als iemand helder de stelling kan beargumenteren dat agnosticisme is gebaseerd op angst, dan gaat die overtuiging bij mij zonder enig pardon in de vuilcontainer.

Bij Anton van Hooff wordt het er ook niet duidelijker op wanneer hij zegt: *‘Als argument voert Marcel een reeks agnosten ten tonele die allesbehalve lafaards waren. Dat is natuurlijk geen geldige bewijsvoering, want het gaat niet om het karakter van agnostici, maar om de aard van hun standpunt. Het blijft ook voor vrijdenkers moeilijk om het onderscheid te maken tussen het spelen op de man of op de bal.’*

Een lafaard is een slappeling. Dát is de gevoelswaarde van dit woord en dat zou ook een reden kunnen zijn om goed na te denken voor men het gebruikt.

Het is juist het karakter (of beter gezegd, een *karikatuur* in de verbeelding van sommigen) dat vaak onder vuur ligt. Het standpunt leidt immers *‘onvermijdelijk’* tot het *‘lafhartig sparen van de*

kool en de geit’, zoals Jan Vis schreef in zijn ‘column voor lafaards’. Deze uitspraak van Jan Vis was dan ook exact de reden waarom ik een aantal bekende namen noemde, om de lezer bekend te maken met het feit dat agnosten wat betreft hun kritiek op de godsdiensten nooit hebben ondergedaan voor andere atheïsten. Van het stelselmatig ‘sparen van kool en geit’ is simpelweg geen sprake. Het is ook jammer dat van Hooff hier de suggestie wekt dat dit mijn enige argument was. Als ik een reeks respectabele personen ten tonele zou hebben gevoerd en louter hun intellectuele en morele

kwaliteiten als bewijsvoering zou hebben voorgelegd, dan zou men mij terecht kunnen beschuldigen van het gebruik van valse autoriteitsargumenten. Maar ook dan zou er geen sprake zijn van ‘op de man spelen’, want dat gezegde heeft een heel andere betekenis. ‘De man’ is niet de teamgenoot (zie hoe het gezegde in de oorspronkelijke voetbalcontext dan onbegrijpelijk wordt), maar de tegenpartij. Wie met opzet naar de schenen van de tegenspeler schopt in plaats van de bal en daarmee de wedstrijd hoopt te winnen, die speelt op de man. Terugkoppelend naar de figuurlijke betekenis zou dit inhouden dat ik mij niet zou hebben geconcentreerd op het onderwerp, maar dat ik mijn standpunt zou proberen te redden door de tegenspeler allerlei negatieve eigenschappen toe te dichten. Dit heb ik nergens gedaan.

Verder maakt de ‘reeks agnosten’ om precies te zijn slechts 6,3% uit van mijn verhaal, en functioneert hij alleen als voorbeeld ter aanvulling van een betoog waarin ik probeer te onderbouwen dat agnosticisme weinig tot niets te maken heeft met de karikaturale versie die in de verbeelding van sommige critici rondwaart. Informatie die vooroordelen probeert te nuanceren of te weerleggen lijkt me toch relevant om over na te denken. Helaas is er met die 93,7% niets gedaan. Uiteraard heb ik in de rest van mijn verhaal wel mensen geciteerd, maar dit was omwille van hun argumenten of de historische relevantie voor het definiëren van agnosticisme, niet vanwege faam en reputatie.

Ook vind ik het belangrijk om (nogmaals) te benadrukken dat agnosticisme en atheïsme niet strijdig met elkaar zijn. Dit komt omdat

atheïsme meerdere uitingsvormen kent (sterk atheïsme: ‘*er kan geen god bestaan*’, zwak atheïsme: ‘*ik geloof niet*’). Agnosticisme is een rationele filosofie met ongeloof als resultaat. Het is een zuiver rationele manier van denken en onderzoeken die de geloofwaardigheid of waarschijnlijkheid van dingen probeert te bepalen, en het leidt onvermijdelijk tot de *conclusie dat er niet de geringste reden is om te geloven dat god bestaat*. Daarom zal een rechtgeaarde agnost ook geen enkele rekening houden met zijn bestaan. Een agnost zal echter niet pretenderen te ‘weten’ dat god niet bestaat, omdat een dergelijk ‘weten’ niet voortvloeit uit rationele denkprocessen noch uit toepassing van wetenschappelijke methoden. Te ‘weten’ dat iets *niet* bestaat lijkt me tamelijk absurd; een contradictio in terminis. Om het in Anton van Hooff’s eigen woorden te zeggen: ‘*Heel simpel: het is eenvoudig onmogelijk te bewijzen dat iets **niet** bestaat.*’

Ik hoop de critici van het agnosticisme hiermee toch te inspireren tot nieuw onderzoek (waarbij ik ook weer verwijs naar mijn vorige artikel). Ik

ben verder niet op een bekeringsmissie voor het agnosticisme, en niemand hoeft zich aangevallen te voelen; dat is helemaal niet mijn bedoeling, maar wanneer men bevooroordeeld, generaliserend en gespeend van enig serieus argument of onderbouwing, agnosten belachelijk maakt en van lafhartigheid beticht dan is er een weerwoord nodig.

Even los van deze context en in het algemeen valt het me op dat vrijdenkers soms harder tegen elkaar tekeer gaan dan tegen de kerken, kwakzalvers, sekteleiders, terroristen en uitbuiters. Ik vind dat een kwalijke zaak.

Algemene Ledenvergadering Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

Zaterdag 21 april, aanvang 11 uur

Universiteit van Humanistiek
Kromme Nieuwegracht 29
Utrecht

De Arabische lente: de islamisering en de vooruitzichten

THOMAS SPICKMANN (1973, Culemborg) constructeur

Nadat in het afgelopen jaar in Noord-Afrika drie dictaturen ten val werden gebracht, hebben bij verkiezingen in Tunesië en Egypte vooral islamitische partijen gewonnen. In het Westen, maar ook in de betrokken landen, leidt dit tot angst voor een toenemende invloed van de sharia in die regio, met als gevolg een terugdringen van de Mensenrechten. Men moet echter op grond van de omstandigheden in het Midden-Oosten beseffen dat er verschillende scenario's mogelijk zijn. Veel van wat ik hier schrijf is aan de gedachten van de Duits-Egyptische politicoloog Hamed Abdel-Samad ontleend. In november 2011 heb ik een recensie over zijn boek 'De ondergang van de islamitische wereld' geschreven en in de Vrijdenker laten plaatsen. Daarom kan men deze bijdrage als vervolgartikel beschouwen.

In Noord-Afrika hebben ernstige problemen tot de opstanden van afgelopen jaar geleid, zoals armoede onder grote delen van de onderdrukte bevolking, stijgende voedselprijzen, die het veel mensen steeds moeilijker maakten om voldoende eten te kopen, en veel werkloosheid onder kansloze jonge mensen. De laatste decennia heeft men verzuimd om de samenleving in die landen, waar het aantal mensen flink is toegenomen, te moderniseren. De massale overgave aan de islam heeft weinig ruimte gelaten voor een vrijer gedachtegoed en het leggen van een nieuwe economische basis. Met de koran in het hoofd valt geen geld te verdienen.

Hamed Abdel-Samad, die in het bovengenoemde boek deze omstandigheden omschreven heeft, reisde begin 2011 naar zijn geboorteland Egypte om aan de demonstraties deel te nemen. Hij liep bewust het risico om gearresteerd te worden. Maar de gebeurtenissen in Tunesië, waar dictator Ben Ali al verdreven was, waren zo bemoedigend dat er op het Tahrirplein in Cairo een heel grote opkomst was. Daarom was de val van Moebarak onvermijdelijk.

Men moet niet vergeten dat het vooral jonge mensen waren die eerst via Facebook en Twitter en daarna op straat de revolutie deden uitbreken. De in Noord-Afrika overheersende

soennitische islam was daarvoor echter niet de basis. Er werd altijd gepredikt dat men zich aan de heersende machthebber dient te onderwerpen uit angst dat de moslimgemeenschap anders uit elkaar zou vallen. Dit heeft zijn oorsprong in de periode na het overlijden van Mohammed, toen er onenigheid ontstond over de vraag wie de rechtmatige opvolger was, wat tot de splitsing tussen sjiieten en soennieten leidde. Daarom hebben de Egyptische islamisten uitdrukkelijk niet aan de protesten tegen het regime van Moebarak deelgenomen en ze afgekeurd. Desondanks hebben zij bij de recente verkiezingen de meeste stemmen gehaald. Dit was mogelijk omdat zij, in tegenstelling tot de jonge demonstranten, goed georganiseerd zijn. De Moslim-

broederschap, waarvan de Palestijnse Hamas een onderdeel is, bestaat al decennia. Zij steunen al lang arme mensen met aalmoezen en hebben op deze manier populariteit verworven en zo ongeveer 45% van alle parlementszetels kunnen verkrijgen. Tegenwoordig zijn zij minder extreem dan vroeger. In hoeverre zij sharia-achtige wetten willen invoeren is op dit moment moeilijk te zeggen, maar zij beseffen vermoedelijk dat zij niet kunnen overdrijven. Dat geldt echter niet voor de salafisten, die met ca. 25% de tweede partij geworden zijn – wat uiteraard verontrustend is. Zij staan voor

een heel reactionaire islam uit de tijd van Mohammed. Hun vrouwen bedekken hun lichamen vaak met zwarte gewaden (abbaya's) en dragen gezichtssluiers. Zij beschouwen koptische christenen als criminelen. Verder willen zij de stranden van de 'blote' Westerse vrouwen 'zuiveren' die in Egypte op vakantie gaan. De Sfinx, die symbool staat voor het 'heidense' tijdperk van vóór het ontstaan van de islam, willen zij omhullen. Dit doet denken aan de vernietiging van de Boeddha-standbeelden 10 jaar geleden in Afghanistan door de Taliban.

Het succes van de extremisten is te danken aan de grote financiële steun uit Saoedi-Arabië. Daar probeert men de revoluties in het Midden-Oosten, waaronder die in eigen land, tegen te werken of te voorkomen. Zo waren in Egypte salafistische verkiezingscampagnes op grote schaal mogelijk omdat massaal met geld stemmen van arme mensen werden gekocht. Daarnaast zijn er in de afgelopen 12 maanden steeds weer koptische christenen bedreigd, aangevallen en zelfs gedood, wat zowel aan het beleid van de huidige machthebbers, als ook aan de toenemende invloed van de extreme islam ligt.

Nog steeds is er een strijd tussen hervormingsgezinde burgers en de regerende militaire Raad gaande. Bij demonstraties wordt hard en gewelddadig ingegrepen en er vinden arrestaties en martelingen plaats. Een afschuwelijk voorbeeld van het laatstgenoemde is de enkele keren voorgekomen maagdelijkheidstoets door soldaten bij jonge, ongetrouwde vrouwen. Hoe dit uitgevoerd wordt, hoef ik niet uit te leggen. Maar het zegt iets over de krampachtige houding in de islamitische wereld tegenover het (vooral vrouwelijke) lichaam. Op straat dient men zich te bedekken, maar achter de schermen zijn er intimidaties en zelfs seksueel misbruik. Dit lijkt op de seksschandalen binnen de katholieke kerk die de afgelopen jaren boven tafel zijn gekomen. Minimaal 85% van alle Egyptische vrouwen is in het openbaar gesluiert 'om mannen niet te verleiden'. Het dragen van een hoofddoek heeft voor de persoonlijke veiligheid blijkbaar geen toegevoegde waarde.

Interessant en hoopvol is des te meer dat vrouwen zich in verschillende islamitische landen tegen onderdrukking, intimidatie en discriminatie verzetten door te demonstreren of

door, bijvoorbeeld in Saoedi-Arabië, auto te rijden terwijl dat daar niet mag. Daarnaast gaan veel meer meisjes naar school, leren zij lezen en schrijven en gaan zelfs studeren en aan een loopbaan beginnen. Ondermeer daardoor is het te verklaren dat in de hele islamitische wereld het geboortecijfer (het aantal kinderen per vrouw) daalt. Dit valt op als men de statistieken bekijkt en niet alleen op de gemiddelde leeftijd van de bevolking let. Voor de Franse historicus Emmanuel Todd, die zich met demografie bezig houdt, is dit aanleiding om te

Emmanuel Todd

voorspellen dat aan de islamisering-golf van de afgelopen 10 tot 20 jaar op een gegeven moment een einde komt. Hij verwacht dat zich in de islamitische wereld stap voor stap moderne opvattingen zullen verspreiden met een veranderde levensstijl als gevolg. Een dergelijke prognose te doen vereist zeker

moed. Men moet echter niet vergeten dat Todd al twee keer gelijk had; de eerste keer toen hij het einde van het communisme voorspelde in een periode waar bijna niemand dit mogelijk achtte; de tweede keer een paar jaar geleden toen hij schreef dat de VS over een aantal jaren niet meer de overheersende wereldmacht zouden zijn. Dit laatste wordt steeds duidelijker zichtbaar door de huidige economische en financiële achteruitgang van de Verenigde Staten en de opkomst van China en andere landen.

In Egypte zullen de Moslimbroeders zeker in de toekomstige regering zitten en waarschijnlijk ook de president leveren. Maar zij beschikken niet over de absolute meerderheid. Daarom zijn er twee scenario's mogelijk, waarvan het eerste er als volgt uitziet: zij vormen een coalitie met de salafisten, met de invoering van strenge islamitische wetten als gevolg. Daar zitten buitenlandse investeerders en Westerse vakantiegangers niet op te wachten. Het toerisme is een heel belangrijke steunpilaar van de economie. Het land kan zich daarom niet zo van de buitenwereld afscheiden als Iran of Saoedi-Arabië waar moellahs en wahabieten regeren, maar die nog steeds over olie beschikken waarmee veel geld verdiend wordt. Egypte kan het zich niet permitteren om die kant op te gaan; er zouden toestanden komen zoals in Somalië of Afghanistan. Financiële steun uit Saoedi-Arabië is op lange termijn niet mogelijk omdat daar ook ernstige

problemen bestaan, zoals 40% jeugdwerkloosheid, en bovendien de olie ooit zal opraken.

Het tweede scenario is dat de Moslimbroeders een andere keuze maken. Omdat zij niet op alle gebieden over de benodigde kennis beschikken zullen zij misschien deskundigen tot minister benoemen die geen partijleden zijn. Het is immers gemakkelijker om bij de oppositie te horen en aan arme mensen voedsel uit te delen dan ineens een instabiel land te regeren en te hervormen waarmee zij geen ervaring hebben. Met liberale partijen zullen de Moslimbroeders moeten samenwerken om toekomstgerichte politieke en economische oplossingen te vinden. Hun populariteit zal echter dalen zodra blijkt hoe lastig dit is. Over een paar jaar zullen dan andere partijen bij verkiezingen meer stemmen en invloed krijgen.

Een stabiel Midden-Oosten is ook voor Europa van groot belang. Als dit niet te realiseren is staan ons grote vluchtelingengolven te wachten

die wij niet kunnen opvangen. Het is echter niet raadzaam dat onze politici proberen om in de ontwikkelingen in de Arabische wereld in te grijpen, op welke manier dan ook. Dit zou als een te grote inmenging beschouwd worden. Het is bijvoorbeeld volstrekt onverantwoord dat vanuit Duitsland wapens en tanks aan Saoedi-Arabië geleverd worden, waarmee in eigen land en in buurland Bahrein protesten onderdrukt worden. Het enige land waar Westerse landen militair hebben ingegrepen is Libië; voor de rest is de EU vooral met de schulden crisis, dus met zichzelf, bezig. Op grond van de financiële problemen in Zuid-Europa en de revolutionaire toestanden in Noord-Afrika kan men zeggen dat de toekomst zowel aan de noordelijke als de zuidelijke kant van de Middellandse Zee onzeker is. Laten wij hopen dat het met de islamitische wereld op termijn zo gaat als Emmanuel Todd voorspelt en dat hij voor de derde keer gelijk krijgt.

Boekenbespreking

Notities van een lezer

BERT GASENBEEK (1953, Hollandsche Rading) is Directeur van het Humanistisch Historisch Centrum (HHC, v/h het Humanistisch Archief) en het J.P. van Praag Instituut

Vrijdenkers zijn in het algemeen ook boekenlezers; in dat opzicht ben ik niet anders dan andere vrijdenkers. En door mijn werk als historicus (geschiedenis van het humanisme) bij de Universiteit voor Humanistiek en als oud-bibliothecaris zie ik erg veel boeken en aankondigingen van nieuwe boeken. Tevens probeer ik zo goed als mogelijk is ook zo veel mogelijk boeken daadwerkelijk te lezen, dat deed ik ook al in mijn jeugd jaren. Op een van mijn vele bezoeken aan de fraaie leeszaal van de openbare bibliotheek in Hilversum – ik herinner me nog goed de krakende houten vloer – kwam ik in aanraking met het door de humanisten uitgegeven *Rekenschap, driemaandelijks tijdschrift voor wetenschap en cultuur*. Daarin had in de jaren zestig en zeventig Piet Spigt (1919-1990), een vooraanstaand vrijdenker in het Humanistisch Verbond, een boekenrubriek onder de titel ‘Notities van een lezer’. Ik weet nog goed hoe geïmponeerd ik was door de beschrijvingen van zijn leeservaringen en zijn fraai geformuleerde aanbevelingen om bepaalde boeken te lezen. In 2009 kregen we bij het Humanistisch Historisch Centrum van de erven Spigt een groot aantal A5 multomappen die aan Piet Spigt hadden toebehoord. In die chronologisch geordende mappen bevinden zich de uittreksels van boeken en de aankondigingen van nieuwe boeken die hij gebruikte voor zijn boekenrubriek. Het geeft mij een zeer aparte ervaring om erin te kunnen bladeren.

In overleg met de redactie heb ik afgesproken dat ik in deze (on)regelmatig te verschijnen rubriek aandacht zal besteden aan boeken waarvan ik vermoed dat ze voor de lezers van *De Vrijdenker*

interessant zijn. Als vrijdenker die een brede agenda van vrijdenken aanhangt – de onvoorwaardelijke en systematische twijfel ten aanzien van *alle* waarheden op *alle* gebieden van het menselijk bestaan – zal het vooral gaan om boeken op de gebieden geschiedenis, literatuur, vrijdenken, humanisme en politiek.

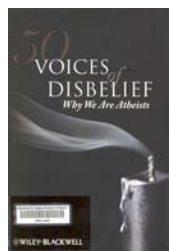
Een boek dat naar mijn mening als een echt vrijdenkersboek(je) beschouwd kan worden is *Neem het niet!* van de 93-jarige Franse filosoof en diplomaat Stéphane Hessel. Vlak voor de kerstdagen (2011) kreeg ik het bij toeval in handen en las het 31 pagina's tellende boekje met stijgende instemming uit. Hessel, die Buchenwald overleefde en meewerkte aan het

opstellen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, is oprecht en diep verontwaardigd over wat hij noemt de 'dictatuur van het geld' en 'de blinde politiek die ons de afgrond in duwt'. Hij doelt daarbij op de hydra van het financiële kapitalisme, het economische liberalisme en allerlei vormen (rechts en links, godsdienstig en seculier) van fundamentalisme. Maar hij is ook verontwaardigd over de slechte toestand van migranten in Europa, de kloof tussen arm en rijk en de teloorgang van de planeet. Geen opwekkende lectuur. Hessel biedt ook geen pasklare antwoorden, maar hij slaagt er in om je goed aan het denken te zetten en je verontwaardiging over de gang van zaken niet cynisch weg te houden. Binnen en buiten Frankrijk zijn er al ruim 3 miljoen exemplaren verkocht. In Nederland kwam het bij Van Gennep uit en heeft het al een tweede druk.

* *
*

Op een recent congres van Amerikaanse humanisten in Orlando kwam ik in aanraking met de Australische filosoof en bio-ethicus Russell Blackford. Samen met Udo Schüklenk is hij de editor van *50 Voices of Disbelief: why we are atheist* (Wiley-Blackwell, 2009). Toen ik het in handen kreeg vroeg ik me direct af: waarom zou je nu zo'n boek maken. De samen-

stellers schrijven in de inleiding dat de boeken van de zogenoemde *nieuwe atheïsten* Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Sam Harris, Daniel Dennett in veel landen zowel positieve, maar ook erg negatieve reacties hebben opgeleverd;

atheïsten zouden arrogant zijn, immoreel en agressief. En dit boek wil daar een antwoord op geven. Welnu, als er iets blijkt uit de 50 bijdragen dan is het wel hoe weloverwogen, beargumenteerd, humorvol de schrijvers laten zien waarom ze atheïst zijn geworden en waarom ze ervan overtuigd zijn dat er geen liefhebbende, almachtige en alwetende God bestaat. Naast de vele overeenkomstige argumenten voor het atheïsme, biedt de verzameling ook veel persoonlijke en originele antwoorden. Dat het hier gaat om bekende mensen uit de wetenschap, literatuur, media en politiek is belangrijk, omdat in veel landen, zoals in de Verenigde Staten en Engeland, het nog steeds – of wellicht opnieuw – niet zonder gevaren is als je je bekend maakt als atheïst. Maar na lezing van het boek deel ik de verzuchting van de redactie dat juist in deze tijd van zogenaamde opleving van religie en in de strijd van ideeën, het voor atheïsten, vrijdenkers en humanisten belangrijk is om op te staan voor je overtuiging als atheïst en het publieke debat aan te gaan.

* *
*

Ik vermoed dat voor veel vrijdenkers een anarchistisch levensgevoel niet vreemd is en dat ze het (nog steeds) standaardboek over het anarchisme in Nederland – Hans Ramaer's, *De piramide der tirannie* (1977) – wel in de boekenkast zullen hebben staan. Het is de verdienste van Ramaer dat hij in dit boek het bijzondere van het Nederlandse anarchisme, namelijk de grote rol van religie en met name die van ex-predikanten als Bart de Ligt, Schermerhorn, Domela Nieuwenhuis, naar voren bracht. Ergens op mijn 'nog-te-lezen stapeltje' lag ook nog het boekje van Hans Ramaer *Anarchisme in Domineesland* (2008). Het is een brochure van 33 blz. met de tekst van de achtste Domela-Nieuwenhuis-lezing, die Ramaer – (mede) oprichter en eindredacteur van het anarchistische tijdschrift

De As – in 2007 in Heerenveen hield. In zijn lezing laat hij goed zien hoe, mede onder invloed van het domineesanarchisme, de anarchistische beweging doortrokken was van ‘het ethisch idealisme’. Dat idealisme zetten ze als echte anarchisten niet (partij)politiek in, maar op ‘zijterreinen’, zoals Ramaer dat noemt, als de vrijdenkerij, seksuele ethiek, geheelonthouding, vegetarisme en antimilitarisme. Vooral op dit laatste vlak waren (religieus)anarchisten en vrijdenkers (waarvan er ook veel anarchist waren) elkaars bondgenoten, bijvoorbeeld in de acties tegen de gevangenzetting in 1921 van de bekende dienstweigeraar Herman Groenendaal. Een aanrader...

* *
•

Een ander gebied waar veel vrijdenkers zich verwant mee voelen zijn de zogenaamde Multatuliana; nog steeds bieden de werken en de *Ideeën* van Multatuli veel vrijdenkers inspiratie. ‘Misschien is niets geheel waar, en zelfs dát niet’ is niet alleen het eerste Idee van Multatuli, maar het is ook de titel van het gelijknamige boek dat Uitgeverij De Vrije Gedachte in 2010 uitbracht. De bundel verscheen ter gelegenheid van het feit dat het 150 jaar geleden was dat *Max Havelaar* verscheen. In het kielzog van dat jubileum verschenen er vorig en dit jaar nog vele andere boeken over en van Multatuli. Het is de grote verdienste van Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep dat ze het aangedurfd hebben om in deze financieel onzekere tijden, maar liefst twee boeken van Multatuli uit te brengen. In 2011 verscheen *Woutertje Pieterse* in een prachtig opgemaakte en uitgevoerde paperback

van maar liefst 744 pagina's leesplezier. Het verhaal over Woutertje is natuurlijk bekend: een ontroerende en vermakelijke vertelling over een Amsterdams jongetje dat voortdurend in conflict komt met zijn kleinburgerlijke omgeving. Het verhaal bood Multatuli de gelegenheid om stevig zijn maatschappijkritiek en zijn opvattingen over het huichelachtige karakter van vooral het protestantse geloof te uiten.

Ruim bladerend in het boek – lezen moet nog wachten tot de zomervakantie – valt het me op hoe toegankelijk en goed leesbaar de tekst (nog) is. Bij de tekst is overigens uitgegaan van de nog door Multatuli zelf verzorgde herziene drukken van de *Ideeën*. Woutertje Pieterse verscheen namelijk niet als een afgerond boek, maar als een serie vertellingen in de bundels *Ideeën* die tussen 1862 en 1877 werden uitgebracht.

En dan is er na de zeer gepopulariseerde editie van *Max Havelaar* door Gijsbert van Es, begin 2012 opnieuw een nieuwe en prachtig gebonden uitgave verschenen in de Perpetua reeks. In deze zeer verzorgde reeks verschijnen louter (inter)nationale klassiekers; het werd ook wel tijd dat Multatuli erin werd opgenomen.

Ik zal de lezer niet vermoeien met de moeizame en vaak opmerkelijke uitgeefgeschiedenis van het beroemdste boek uit de Nederlandse literatuur. Opmerkelijk is bijvoorbeeld het feit dat de uitgever/drukker Joost de Ruyter van de eerste druk van het boek in 1860, heimelijk passages wegliet om zijn andere clientèle – preken van dominees van de Waalse kerk – niet tegen het hoofd te stoten. Zo liet hij de zeer geloofskritische vragen van Frits Droogstoppel – bijvoorbeeld ‘hoe kwam Noach aan een paar ijsbeeren voor de ark?’, ‘wat gebeurt er als twee geloovigen tegen elkaar inbidden?’, aan dominee Wavelaar weg. Deze editie van *Max Havelaar* is oorspronkelijk gebaseerd op de 4de druk uit 1875, die nog zelf door Multatuli is herzien. Ook de inhoud van dit boek is genoegzaam bekend. Wie kent niet de eerste regels van het boek:

‘Ik ben makelaar in koffi, en woon op de Lauriergracht, no 37. Het is myn gewoonte niet, romans te schrijven, of zulke dingen, en het heeft dan ook lang geduurd (...) en het werk aan te vangen, dat gy lieve lezer, zo-even in de hand hebt genomen (...)’.

Als secretaris van het bestuur van het Multatuli Genootschap – neem zeker eens een kijkje op de geheel vernieuwde website – ben ik blij met zo veel aandacht voor deze ook voor vrijdenkers nog steeds inspirerende schrijver. Veel leesplezier met dit en de andere hier genoemde boeken.

Traditiekamer vrijdenkers

Jules Brabers is archivaris Humanistisch Historisch Centrum

Onlangs is in de ruimte aan de Kromme Nieuwegracht 29 te Utrecht, waar het bestuur van De Vrije Gedachte vergadert, een forse vitrinekast geplaatst en ingericht met vrijdenkersmateriaal uit het rijke verleden van de vereniging. Het markeert het sluitstuk van de verhuizing van Rotterdam naar Utrecht. Omringd door tastbare herinneringen uit de eigen geschiedenis kan het bestuur weer in stijl vergaderen.

Vanaf 2010 is de vereniging bezig geweest met de verhuizing naar een nieuwe locatie te Utrecht. Het pand aan de Pieter de Hoochweg 121a te Rotterdam is eind 2011 ontruimd en leeg opgeleverd. Voordat het zover was moest echter veel werk worden verricht.

Allereerst hebben medewerkers van het Humanistisch Historisch Centrum (HHC) geassisteerd in het sorteren en ordenen van relevante brochures uit de collectie. Ook de tijdschriften die De Vrije Gedachte na de oorlog heeft uitgegeven zijn gesorteerd en in zuurvrije dozen geplaatst. We hebben een zo compleet mogelijke collectie tijdschriften gecreëerd. Deze dozen zijn ondergebracht in het archiefdepot van het HHC.

Het bestuursarchief, vanaf 1973 tot 2006, is in 2010 door ons opgeschoond en geordend. Momenteel zijn we druk doende om de aanvulling vanaf 2006 in het reeds bestaande archief in te voegen. Hierbij wordt alles materieel verzorgd. Paperclips, nietjes, plastic omslagen en ringbanden worden verwijderd. Ten slotte wordt alles zuurvrij verpakt en in ons archiefdepot opgeslagen. Het oudste gedeelte (1946-1972) van het bestuursarchief is naar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam gegaan en ondergebracht bij het reeds bestaande archief van De Dageraad/De Vrije Gedachte.

De bibliotheek is in 2011 ontmanteld. Een behoorlijk aantal relevante werken zijn door het IISG ondergebracht in haar reeds bestaande collectie vrijdenkersmateriaal. We hebben een hele reeks 19de eeuwse jaargangen van de tijdschriften *De Dageraad* en *De Vrijdenker* naar Utrecht gebracht en een plaats gegeven in de vitrinekast.

De collectie audiovisueel materiaal, bestaande uit filmrollen, videocassettes en geluidscassettes, met uitzendingen van de V.R.O. voor radio en televisie, is geschonken aan Stichting Beeld en Geluid.

De vitrinekast in de vergaderruimte is gevuld met foto's, plaquettes, handschriften, boeken en bustes van vrijdenkers uit het roemruchte verleden. Eén gedeelte van de kast is ingericht door en voor het HHC.

Eind februari 2012 zijn 2 antieke vlaggen van vrijdenkersvereniging De Dageraad afdeling Haarlem (opgericht 1901) in de vergaderruimte opgehangen. Zodoende is een heuse vrijdenkerstraditiekamer ontstaan. Deze ruimte kan worden bezichtigd tijdens de bijeenkomst van 21 april aanstaande.

Traditiekamer Vrijdenkers in de Universiteit van Humanistiek te Utrecht

HET HUMANISTISCH ARCHIEF

Centrum voor archivering en documentatie
m.b.t. het humanisme in Nederland vanaf 1850.
Kromme Nieuwegracht 29
Postbus 797
3500 AT UTRECHT
tel. (030) 239 01 64
e-mail: humarc@uvh.nl
website: <http://archief.uvh.nl/>

Persbericht 15 maart 2012

Van jeugdig pacifisme naar geestelijke weerbaarheid. De geschiedenis van de Jongeren Vredes Actie (JVA) beschreven

De Jongeren Vredes Actie (JVA) was een radicaal pacifistische jongerenorganisatie die bestond van 1924 tot 1940. Opgericht door een groep bevlogen jonge mensen, probeerde de JVA leeftijdsgenoten te overtuigen van de noodzaak om zich voor de vrede in te zetten. Begin jaren dertig had de organisatie afdelingen door het hele land en telde ruim tweeduizend leden.

In een tijd van toenemende oorlogsdreiging verzette de JVA zich tegen het nationaalsocialisme en fascisme. De organisatie probeerde een gewelddoos alternatief te bieden voor de militaire landsverdediging. Hierin speelden Jaap van Praag, Garnt Stuiveling en Jan Brandt Corstius een belangrijke rol, mensen die na de oorlog een leidende rol speelden in de oprichting en uitbouw van het Humanistisch Verbond. In de JVA liggen de wortels van Jaap van Praag's ideeën over geestelijke weerbaarheid.

Van jeugdig pacifisme naar geestelijke weerbaarheid beschrijft de geschiedenis van de JVA geplaatst in de context van het Interbellum. Er is aandacht voor de ontwikkeling die de vereniging in de loop van haar bestaan doormaakte, de belangrijkste activiteiten en de ideeën die bij de JVA'ers leefden. Het boek zal worden belicht tijdens de publieksbijeenkomst op 9 november 2012.

Het boek is te koop in de reguliere boekhandel, bij uitgeverij Papieren Tijger en het HHC.

<http://www.boekenroute.nl/gasten/gtn1Boek.aspx?BoekID=29493>

Bert Gasenbeek, Chris Hietland, *Van jeugdig pacifisme naar geestelijke weerbaarheid De Jongeren Vredes Actie (1924-1940)* (Humanistisch Erfgoed nr. 16, 2012)
ISBN 97890672822741
NUR 715
146 pagina's (geïllustreerd)

Winkelprijs: € 13,-

Ledenprijs: € 11,- (excl. verzendkosten)

Voor meer informatie: jbr@uvh.nl

Bijeenkomst 23 februari 2012, De Vereniging “De Vrije Gedachte” in het Humanistisch Centrum Groningen

Voordracht door Bob Klerks

‘La force ou la farce majeure’

Bob start met zijn eigen levensverhaal ter illustratie en ter ondersteuning van zijn betoog.

Na zijn opleiding aan de Hogere Zeevaartschool afgerond te hebben, trok hij in de tachtiger jaren de wereldzeeën over. Brazilië, China, Filipijnen en Nigeria; in elke wereldhaven legde zijn boot aan. Zoveel verschillende ervaringen met verschillende culturen verrijkte zijn kennis.

Na ruim tien jaar gevaren te hebben stapte hij over naar een baan op vaste wal, bij de Eemshaven. Wat hem daarbij vooral opviel was de totaal andere mentaliteit die aan wal heerste (de negen-tot-vijf-mentaliteit). Van bedrijfsleider groeide Bob door tot eigenaar van een groot bedrijf, met alles wat daarbij hoorde.

In 2007 sloeg het (nood)lot toe: een grote brand verwoestte het totale bedrijf. Zonder bedrijf geen werk en geen doel. Zijn aandelen verkocht hij in 2008. “In de brand, uit de brand.”

Hele dagen vrije tijd tot zijn beschikking, en genoeg geld om er met zijn jonge gezin van te leven.

Wat te doen met het fenomeen tijd? Het werd lezen, lezen en nog eens lezen, iets wat hij gedurende zijn vaarperiode ook reeds graag deed. Ondanks deze zinvolle tijdsbesteding raakte hij vorig jaar in een depressie (hij wenst het zijn ergste vijand niet toe).

Maar er breken inzichten door die hij vanavond met ons deelt.

De aarde wordt bevolkt door planten, dieren en mensen; uiteraard zijn er wisselwerkingen tussen deze soorten, ze komen elkaar tegen. Deze aarde is niet alleen van de mensen, of van de dieren, of van de planten. Op het grensgebied waar interactie plaats vindt, brengt de ene groep de andere schade toe. Deze schade wordt in menselijke termen LEED genoemd.

Deze schade, dit leed, komt volgens Bob door de uitvinding van het geld. De *ratrace* om steeds meer en meer, en dan nog meer te verdienen. De aandeelhouders zijn de moderne ‘slavendrijvers’ van deze tijd. Bijv. het leed dat de wapenindustrie teweeg brengt; de schade die de olie-industrie veroorzaakt en ga zo maar door. Produceren is het enige motto, en de onderkant van de samenleving lijdt het meest.

Dit alles gesignaleerd en gezegd hebbende, pleit Bob voor een eerlijkere verdeling. Voor ontcommercialisering. Een basisinkomen voor iedereen.

En ondanks het feit dat hij het leven als absurd beschouwd, heeft hij inmiddels zelf een touringcar en een taxi aangeschaft, en leeft zonder prestatiedwang een veel aangenamer leven.

Na de pauze leidt Ben Warners de discussie. Een levendige discussie die onder andere het huidige energievraagstuk beslaat. Fossiele brandstoffen of zonne-energie? Maar ook de voeding van de almaar groeiende wereldbevolking kreeg de aandacht. Houden we om een snelle en doelmatige oplossing van de wereldproblemen de langzaam werkende z.g. meerpartijendemocratie als beslissingsorgaan van de separate landen aan, of moeten we wegens de urgentie toch naar een mondiaal beslissingsorgaan? De oplossingen zullen aldaar dan aangedragen moeten worden door het rationeel haalbare, zonder godsdiensttwisten en een geldelijk winsttoogmerk.

Hoe brengen we dit inzicht aan de man/de vrouw, zonder weer in de zoveelste utopie te belanden?

Een boeiende en door de participatie van het publiek levendige avond.

Marleen van der Gugten

Wat houdt humanisme in?

HANS LOUIS KOEKOEK (Rotterdam 1935) is filmer en schrijver; publiceerde o.m. *Ongelovige verhalen*. www.hanskoekoek.nl

Wat houdt humanisme in? Volgens de neutraal geachte van Dale, het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (11de herziene druk) – Humaan: “menslievend, welwillend, vriendelijk en zorgzaam”.

Wat zegt het Humanistisch Verbond hier zelf over? Meteen op hun site kan men vinden: “In het humanisme zitten twee betekenissen vervat namelijk, menselijke waardigheid en het streven naar menselijkheid.” Iets verder kan men lezen: “Menselijke waardigheid is zowel voor het individu als voor de samenleving belangrijk.” Het zijn (volgens mij) universele grondbeginselen die in wezen ieder mens zullen aanspreken. Populair gezegd: het is een open deur intrappen.

In de afgelopen jaren werden documentairemakers van naam en faam zo af en toe genoodzaakt de doorgang van die deur bij de Humanisten te testen op de kernbegrippen: menslievend, menselijke waardigheid, vriendelijkheid en nog wat verbaal getetter in die richting. Een groepje tv-producenten, waartoe ik ook behoorde, kwam wel eens met een *format* op de proppen, waarvan velen meenden: “Dat is iets voor de Humanistische Omroep.”

In grote trekken wisten we wel aan wie we iets aanboden. Ervaring en gevoel lieten ons niet een item, waarin seks en schaars geklede personen in zouden kunnen voorkomen, naar de KRO, afdeling RKK, ter beoordeling zenden. (Achteraf, met de kennis van nu, blijkt dat een misser van jewelste te zijn geweest.) Hoe het ook zij, zendgemachtigden reageerden altijd. Hoe zat het met de Humanistische Omroep? Gewoonlijk hulde die zich in oorverdovend stilzwijgen. De open deur der welwillende vriendelijkheid zat potdicht, met daarop bevestigd het bordje: niet storen, uitzending. Natuurlijk was er wel eens iemand die daarop de telefoon vatte en vroeg of het format goed was ontvangen en aandacht zou krijgen. Om die vraag af te buigen in oneindige verten, noemde de redactieassistent een persoon die het script onder handen had. Die man leek te bestaan, maar was fysiek niet aantoonbaar. Dat gold overigens ook voor lieden die bij producenten wel bekend waren. Een paar keer hebben pestkoppen uit onze gelederen gevraagd het script terug te zenden, maar dat bleek niet uitvoerbaar omdat niemand wist waar het was gebleven. Zo open was de humanistische deur, de ingang was zorgzaam en menslievend dichtgetimmerd. Veel documentaire producties kwamen uiteindelijk met zeer goede mediarecensies en voldoende kijkcijfers terecht bij de documentaireafdeling van de KRO en de NCRV. Ere wie ere toekomt! Het waren die twee omroepen die warme, humane, sociaal getinte documentaire programma's dicht bij de mensen brachten. Die zendgemachtigden hadden oog en oor voor wat de Humanistische Omroep ongenaakbaar liet liggen: voor die omroep bestond en bestaat humanistische tv uit documentaires voor de elite. De NRC-recensent is er dol op. Wat heeft de man en de vrouw op straat aan uitwijdingen over Socrates, Epicurus, Erasmus, Immanuel Kant, Multatuli, Paul Sartre? Die vraag mag u zelf invullen. (Ooit was dit stof voor Teleac.) Ach, ik vergeet nog twee hedendaagse dicht bij het volk staande figuren: er worden ook documentaires gewijd aan o.a. Elco Brinkman en Bernard Wientjes.

De Humanistische Omroep zou een cursus moeten volgen: wat is functioneel humanisme voor Henk en Ingrid en hun opgroeiende kinderen in het licht van ons hedendaagse multiculturele bestaan? Het heeft er alle schijn van dat de Humanistische Omroep zijn neus optrekt voor gewone burgers. Hun levenswijze en omstandigheden worden zeer onvoldoende begrepen, geraakt en belicht in hun uitzendingen. Programma's die door hun structuur belangstelling opwekken voor de medemens komen mijn inziens meer uit de koker van de KRO en de NCRV. Dat moet ik als atheïst erkennen. Zij brengen wat nodig is: ware Humanistische Televisie. Van mens tot mens, daar worden mensen begripvoller en dus menselijker van.